

Arven fra 1950erne

Den almene sektors bygningskultur

Titel	Arven fra 1950erne Den almene sektors bygningskultur
Udgave	1. udgave
Udgivelsesår	2011
Arbejdsgruppe	Torben Hangaard, Anker Jensen, Torben Trampe, Otto Krarup Hansen, Peter Reinhold
Rådgivning	Otto Krarup Hansen Peter Reinhold KRARUP HANSEN & CO. ARKITEKTER MAA Peter Rasmussen, arkitekt MAA
Layout og foto	KRARUP HANSEN & CO. ARKITEKTER MAA
Produktion	Nofoprint a/s
Udgiver	AlmenNet Stuðiestræde 50 1554 København V www.almennet.dk

Indhold

Arven fra 1950erne – almene boliger i Danmark	5
100 års udvikling	6
Funktionalismen og den danske modernisme	8
1950ernes samfund	9
50ernes fællestræk	10
Typiske bebyggelser	13
Rækkehuse og enfamilieboliger	14
Etageboliger	35
Renovering og modernisering	51
Værktøj og vejledninger	57

Forord

På flere af Almennets arrangementer har vi i de senere år diskuteret at store dele af vores bygninger fra 50'erne i dag er ændret på mange områder således at den historiske arv er ved at blive udvisket.

Mange i boligorganisationerne ser med bekymring på denne udvikling og ser som udgangspunkt et behov for at få afklaret hvad der er ved at ske. Derfor er udviklingsprojektet om bygningskulturen fra perioden sat i værk.

Projektet blev begyndt på et udviklingsseminar i juni 2008 i Nyborg hvor Kirsten Thøgersen, DAB, fremlagde den problemstilling som den almene boligsektor står overfor i forhold til bygningskulturen. Udviklingsprojektet er siden døbt "Bygningskultur" og omhandler arven fra 1950'erne i relation til arkitektur, teknik og bevaring..

Hensigten med dette projekt er at gøre boligorganisationer, herunder beboere, teknikere og administration, opmærksomme på at vi alle har en forpligtigelse og et ansvar for at bevare og vise hensyn over for de bygningskulturelle og arkitektoniske kvaliteter som er i den almene sektors 50'ers bygninger. Vi har over tiden simpelthen glemt respekten for de dygtige arkitekter og engagerede bygherrer som i sin tid fik ideerne og udviklede de smukke bygninger. Disse arkitektoniske kvaliteter bør vi genfinde i en form som er i overensstemmelse med de krav der stilles til almene boliger i dag.

Størstedelen af den almene sektors bygningsmasse er fra 50'erne og det er de bygninger vi mange steder nu renoverer eller energioptimerer. Derfor skal dette

projekt ses som en inspiration til at hjælpe med at bevare den sjæl og ånd der er i bygninger fra 50'erne således at vi kan vise de kommende generationer den bygningskulturelle historie der ligger i efterkrigstidens bygninger.

Jeg vil gerne rette en særlig tak til arkitekt Peter Rasmussen for hjælp og inspiration til at udforme dette projekt igennem de gode forslag, ideer og ikke mindst den faglige opbakning, som han har givet os undervejs i hele denne skriveproces.

Jeg vil samtidig benytte lejligheden til at rette en stor tak til projektdeltagerne arkitekt Anker Jensen fra Landsbyggefonden, teknisk chef Torben Trampe fra KAB, og til mine to nære samarbejdspartnere arkitekt Otto Krarup Hansen og kommunikationskonsulent Peter Reinhold som har bistået projektet med deres syn, oplevelser og arkitektoniske indsigt og som alle har været konstruktive samarbejdspartnere igennem hele denne proces med mange faglige og interessante drøftelser. Jeg vil sige tak til sekretariatschef Olav Kirchhoff, Almenet for den opbakning og altid motiverende hjælpsomhed som gør at man som projektleder har mulighed for at nå målet.

Endelig vil jeg takke alle de kolleger og samarbejdspartnere som udgør Almenet og som har været en uvurderlig hjælp når vi har rejst rundt i landet. De har hjulpet med at åbne de døre for os, som gav os indblik og viden til at udarbejde dette projekt.

Torben Hangaard
Juni 2011

Hvad er arkitektur?

| 4 |

Når vi ser på arkitektur opdeles den ofte i tre elementer, der alle bidrager til det endelige resultat, vi ser og lever i: Form, funktion og konstruktion. Disse elementer kan alle, eller hver for sig, relateres til økonomi.

Formen placerer og bestemmer, på baggrund af tradition og kreativitet, bygningskroppens størrelse, udformning og udseende i forhold til stedet. Formen bestemmer også udseendet i bygningens interne rum – og samspillet mellem de indre rum og omgivelserne.

Funktionen fortæller om brugen af bygningen og de nære omgivelser mv.

Konstruktionen handler om de fysiske muligheder som stedet, formen, funktionen og materialerne giver.

I samspillet mellem de tre elementer ser vi arkitekturen, og gennem historien ses vidt forskellige resultater.

Mange vil også lægge vægt på at arkitektur er *bygningkunst*: I Danmark er og

har der været en tæt forbindelse mellem arkitektur og kunst. Herved taler man også naturligt om begreber som balance, rytme, proportioner, komposition, støjlighed, lys og skygge. Den akademisk uddannede arkitekt kan også beskæftige sig med formgivning i bred forstand – et træk vi finder hos mange af de arkitekter vi nævner: Møbler, inventar, lysarmaturer, bestik og andre brugsgenstande hørte naturligt til deres interesseområder.

Normalt har almindelige menneskers bygninger været præget af funktion og konstruktion under hensyntagen til økonomien, mens form-ideer har spillet en knap så betydende rolle. Men i religionens og magtens bygninger var formen et dominerende element.

Imidlertid har man i de sidste 150 år – bl.a. i forbindelse med lægevidenskabens observationer – skabt ideer om boligens udformning og indretning med henblik på at forbedre folkesundheden. Heriblandt finder vi mange fine og bevaringsværdige almene boliger - oftest udenfor bycentrene. Således var det først og fremmest ideen om *lys og frisk luft* der kan stå som overskrift for 1950ernes arkitektur og boligbyggeri.

Arven fra 1950erne

- almene boliger i Danmark

De almene boliger fra 1950erne er en vigtig arkitektonisk og historisk arv. Her modnedes arkitekturen og bebyggelserne, så de opfyldte de mål om sunde og lyse boliger, som mange havde arbejdet på i næsten hundrede år.

Og der var i høj grad brug for boligerne. Der var et efterslæb af boligbyggeri efter besættelsen og samtidig var det netop i 1950erne, at befolkningen voksede og mekaniseringen af landbruget satte voldsomt ind med forøget afvandring til byerne som følge.

De almene boligselskaber og foreninger viste stor kvalitetsbevidsthed og anvendte ofte tidens fremmeste og mest visionære arkitekter. Den helt dominerende arkitektur var den danske modernisme eller funktionelle tradition, som kombinerede den europæiske funktionalisme med danske traditioner og byggeskik. Og nok så vigtigt var, at den håndværksmæssige udførelse hvilede på gedigne danske traditioner.

Men samfundets generelle udvikling og kravene til energibesparelser har ført til behov for ændringer og moderniseringer for at kunne opfylde dagens krav til

velfungerende boliger. Senest står vi med BR10, som trådte i kraft 1. januar 2011, over for reguleringer som kan få betydelige konsekvenser for moderniseringsprojekter i 1950ernes boliger.

Allerede i 1980erne og 1990erne iværksattes projekter der betød ændringer af det karakteristiske 50er byggeri. Det ses ofte, at når et byggeri blot er 30-40 år gammelt, bliver der gået hårdhændet til værks fordi byggeriet endnu ikke har fået etableret sin egen plads og status i bevidstheden.

Men nu – et par årtier senere – træder 1950ernes byggeri og bydele tydeligt frem som en epoke med sine egne værdier, historie og arkitektur.

Det er derfor vigtigt, at vi tænker os grundigt om når vi udfører de – nødvendige – ændringer. 1950ernes byggeri er en arv vi har til låns fra fortiden og skal forvalte for fremtiden.

100 års udvikling

| 6 |

En stor del af de almene boliger stammer fra 1950'erne. Foruden at være et udtryk for deres samtid, er de også en konsekvens af de erfaringer, man havde fået med boliger og den politiske og sociale udvikling i de foregående hundrede år.

Hvor det private udlejningsbyggeri havde indtjening som mål, ønskede de almennyttige initiativer at skabe sunde boliger i så frie omgivelser som mulig – primært for mennesker med almindelige eller lave indtægter.

Denne indstilling er kendt allerede fra 1850'erne, hvor lægeforeningens boliger på Østerbro i København blev opført som reaktion på koleraens hærgen i det tætbefolkede København bag voldene. Alligevel blev det i hovedsagen spekulanter, der opførte boligerne i brokvarterene, da de militære restriktioner for byggeri foran voldene forsvandt og den første store indvandring til byens nye industri fandt sted i slutningen af 1800-tallet. Den samme udvikling så man i byerne rundt om i Danmark.

Lægeforeningens boliger fra 1850'erne

I disse kvarterer blev der opført boliger i både 2. og 3. baggård, hvor sollyset næppe nogen sinde nåede ned (de sidste forsvandt først i 1960'erne og 70'erne). Ved selvorganisering forsøgte man at forbedre boligstandarden for eksempel gennem byggeforeninger ligesom håndværkerlav, fagforeninger og stiftelser opførte boliger. Men alle disse initiativer dækkede stadig kun en mindre del af behovet.

Først fra begyndelsen af 1900-tallet skabtes de almennyttige selskaber i forskellige konstruktioner og med forskellig idemæssig baggrund. I nogle kommuner blev de på forskellig vis støttet og hjulpet – et mønster der også senere kunne ses i udbygningen af f. eks. omegnskommunerne omkring København.

I 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne var flere af byggerierne i den almene sektor rækkehuse og havebyer samt karrebebyggelser tættere på byernes centrum. Herved kunne man opfylde ønsket om lys og luft f.eks. gennem anlæggelsen af et stort indre haveanlæg i karreen.

Med Hornbækhus af arkitekten Kay Fisker fik man i 1923 et fornemt eksempel på tidens fremherskende nyklassicisme. Den store karre på grænsen mellem Nørrebro og Frederiksberg ligger lige op til en af Københavns hovedfærdselsårer Ågade, der fortsætter mod Rådhuspladsen. Alligevel hersker der i det store parklignende haveanlæg i karreen nærmest ro

Altaner blev et nyt og dominerende element i 30ernes byggerier. Her fra Foreningen for Socialt Boligbyggeris Storgården fra 1935 i Københavns Nordvest-kvarter

Den sociale og økonomiske udvikling var i årtierne før 1950 præget af kriser – flere på hinanden følgende i 1920'erne og derefter den store depression i 1930erne. Arbejdsløsheden lå mellem 20 og 30 procent og da et opsving endelig syntes på vej, kom 2. verdenskrig og besættelsen.

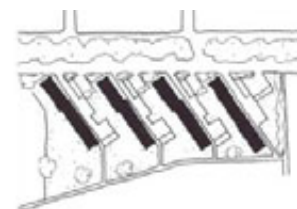
Nyt, funktionalistisk boligbyggeri tiltrak sig allerede i begyndelsen af 1930erne opmærksomhed. Blandt andet bakket op af beskæftigelsesforanstaltninger under depressionen, blev der hen mod slutningen af tiåret igangsat moderne boligbyggeri, som dog blev ramt af materialeknaphed under besættelsen. Knapheden førte til fald i byggeriet, men også til forsøg på at strække materialerne og energien, der var nødvendig for teglstensproduktionen. Denne situation varede ved frem mod 1950, og resultatet var mangel på boliger, og bolignøden blev som begreb et fremtrædende politisk tema efter besættelsen.

Manglen på materialer, faglært arbejdskraft og huslejestop for byggeri fra før be-

sættelsen betød, at der vedblev at være mangel på boliger og en tendens til, at for mange blev boende i billige, men usunde boliger. Det blev kritiseret, at unge familier eller mindre bemidlede ikke havde råd til lejen i nybyggeriet.

Anført af den almene sektor blev der alligevel bygget lyse og luftige parkbebyggelser i udkanten af de store byer og i de største byer i de nærmeste omegnskommuner som også tiltrak erhvervsvirksomheder.

Arkitektonisk var 30erne og 40erne en overgangsperiode mellem nyklassicisme og funktionalisme. Dvs. at man finder begge retninger repræsenteret i de to årtier.

Parkbebyggelsen med mulighed for god solorientering af bygningerne blev populær, hvor der var plads

Den hvide funkis, som man også ser i Arne Jacobsens Bellavista-bebyggelse i Klampenborg, er her repræsenteret af et byggeri på Frederiksberg. Funkis var i samtiden nærmest et skældsord og det var svært at sælge disse nyopførte dobbeltvillaer i 30'erne. Etagebyggeriet, der ligeledes er fra Frederiksberg, er også funkis, men med synlig anvendelse af den traditionelle danske teglsten. Der findes stort set ikke almennyttigt byggeri i den hvide (internationale) funkisstil og heller ikke i den tillempede danske udgave. Til gengæld opførtes der titusinder af boliger i den stil vi her kalder dansk modernisme og som indeholder stærke elementer af både det funktionalistiske idegrundlag og den danske bygningstradition. De to byggerier til højre fra Bagsværd og Kgs. Lyngby repræsenterer med sine høje tage og facader i mursten denne retning

Funktionalismen og den danske modernisme

8 1950'ernes boligbyggeri var kulminationen på den udvikling, der startede i 1930'erne, men så at sige blev sat på pause under besættelsen og de første år derefter.

Den helt dominerende arkitektur var stærkt inspireret af funktionalismen. Dvs. funktion frem for pynt. Holdningen var, at hvis et bygningselement ikke havde en praktisk funktion, var der ingen grund til at have det. Denne tankegang var rendyrket bl.a. i den tyske Bauhaus-bevægelse i 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne, men blev i sin danske udgave blødt op og tilføjet elementer af dansk byggetradition. I dag kaldes stilen ofte for dansk modernisme eller funktionel tradition, men der bruges forskellige og til dels overlappende beskrivelser af retningerne.

De grundlæggende tanker i funktionalismen blev i dens danske modernistiske variant gennemført for så vidt angår ønsket om lys og luft ligesom dekoration uden formål blev holdt på et minimum. Imidlertid adskilte den danske modernisme sig fra den centraleuropæiske funktionalisme ved i vid udstrækning at an-

vende tegltag med rejsning og store udhæng og ved udstrakt brug af upudsede teglstensmure.

Flere af elementerne i den danske modernisme var langt mere arbejdsintensive end funktionalismens idealer om montagebyggeri, pudsede facader og flade tage. Man kan sige, at de som oftest smukke teglstensfacader hvor der er arbejdet med skifter, præcision, tekstur og farver umiddelbart er i modstrid med funktionalismens idealer.

Accepten af at bruge flere hænder i det danske byggeri i disse tiår skete på trods af, at der efter krigen var mangel på faglært arbejdskraft. Fra politisk side søgte man at fremme montagebyggeriet, men de faglærtes organisationer modarbejdede initiativerne og trods alt var Danmark ikke udsat for de enorme, næsten desperate genopbygningsopgaver, som mange lande var tvunget til efter krigens ødelæggelser.

Herved havde man i Danmark langt større mulighed for at tage æstetiske hensyn og planlægge med større grundighed.

Fysisk hårdt og farligt. Til venstre bæres sten op i forgrunden (omkring 50 kilo på ryggen) og i baggrunden til venstre mørtel i zink-spanden. Bemærk fagets standard-fodtøj - store træsko. I midten ses det arbejdsintensive murerfag før montagebyggeriet brød igennem i 1960'erne. Som det ses til højre var der i 50'erne ikke nødvendigvis tale om sikre stilladser. De tre fotos stammer fra bogen "Byggepladser i 50'erne" af Søren Bøgh og er optaget af mureren Knud W. Pedersen samt (yderst til venstre) af Benny Olsen

En baggård på Nørrebro i København i slutningen af 50'erne. Der var stadig mange gårde med mindre plads, lys og orden end denne. Og tilmed med lokummer. Foto: Helmer Lund-Hansen. Københavns Museum

1950ernes samfund

Danmark i 1950'erne var et samfund i hurtig forandring. År for år så man antallet af beskæftigede i landbruget blive formindsket og samtidig voksede værdien af industriproduktionen hurtigt. I løbet af tiåret forvandlede Danmark både økonomisk og beskæftigelsesmæssigt fra et landbrugsland til et industriland.

Dette betød, at befolkningen vandrede fra land til by og samtidig steg befolkningstallet med mere end 20.000 om året. Begge forhold lagde pres på boligsektoren.

Det må imidlertid ikke glemmes, at i et Danmark hvor arbejdsløshedsunderstøttelse og sociale hjælpeforanstaltninger var langt fra niveauet i dag, kunne en relativ stor befolkningsgruppe ikke betale lejen i de nye boliger. Så længe arbejdsløsheden var høj eller brancher var præget af høj sæsonarbejdsløshed, var der reelt brug for de billigste boliger.

Det var imidlertid svært her i de anstrengte økonomiske tider og den kolde krig at se, at man havde taget hul på en vækstperiode uden sidestykke og at den ville vare frem til oliekrisen tyve år senere. Derfor virker periodens boligbyggeri i dag

nøjsomt og næsten spartansk, men det løste det store behov for sunde boliger som Danmark havde.

Dermed skabte 1950ernes byggeri rygraden i det kvalitetsprægede boligudbud som findes i Danmark - også når der sammenlignes med andre lande.

I det almene byggeri i 50'erne blev der lagt vægt på legemulighederne. Og de blev udnyttet som her i Blicherparken i Helsingør omkring 1958. Foto: Knud B. Andersen

50ernes fællestræk

| 10 |

I 2010 og 2011 har vi besøgt en række bebyggelser rundt omkring i Danmark for at få et billede af bygningsarven fra 1950erne.

Mange byggerier omkring byerne stammer fra slutningen af 40erne og 50erne og derved bliver modernismen den karakteristiske arkitektur, man møder når man kommer til en dansk by.

Der viste sig et billede af et årti med høj arkitektonisk kvalitet og en homogen og ensartet bygningsmasse med tydelige modernismetræk, som kulminerer i dette årti. Her efter krigen er byggerierne generelt særligt fint bearbejdet med gode materialer og gode, gennemprøvede konstruktioner.

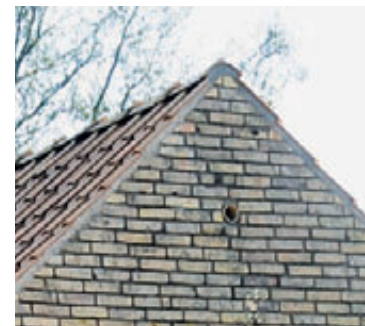

Arkitekternes foretrukne materialer var det murede byggeri med bærende tegl-facader og etagedæk af beton, der var støbt på stedet eller kom som elementer. Tagkonstruktionerne var af træ og gerne med udnyttede tagetager og kviste.

Vi finder fra perioden to forskellige hovedtyper. På den ene var tagene med udhæng, synlige tagrender og hvide underlister i udhængene. Den anden variant fra de samme år fremstår mere spartansk og ofte med eternittag og lille taghældning og evt. med ringe udhæng og evt. også med pudset murværk. Denne variant hælder mere mod funktionalismens idealer og lavere omkostninger.

Vinduerne var som regel hvide, malede trævinduer uden stolper eller spros-

ser og idealet var store vinduer, der kunne sikre lysindfaldet til boligen.

Opgangsdørene var ofte i højglanslakeret mahogni – nogle gange ganske enkle, men også som egentlige indgangspartier med sideelementer i glas og forskellige former for overdækning. Tit var overdækningen udført som en svag bue. Flere af de nævnte elementer findes uanset hvilken type bygning der er tale om. F.eks. genfindes udhænget og de – som regel - hvide spærrender på enfamiliehuse, dobbelthuse, rækkehuse, etageboliger, institutionsbygninger og kontorbygninger.

Til trods for at der ses to varianter er der så store fællestræk, at bygningerne generelt kan ses under et.

Idealet om lys og luft medførte en forkærlighed for altaner - en forkærlighed der var så dominerende, at man kan kalde de modernistiske etagebyggerier fra 30'erne og fremefter for altanernes introduktion. Brystninger og altanværn var i 50'erne ofte udført i beton støbt på byggepladsen og havde enkle mønstre eller dekoration designet af arkitekten og indarbejdet i støbeformen på byggepladsen. Altanerne kunne enten ligge helt inde i facaden i samspil med opholdsstuen eller uden på facaden.

I 50'erne var byggeriet stadig præget af håndværk og traditioner - tidens indflydelse ligger i den enkelhed, der er den sammenfattende ide i årtiets arkitektoniske udtryk. Ligesom man udførte enkle dekorationer i altanbrystningerne

tegnede arkitekterne også tit forskellige dele som på denne type byggerier i dag normalt er standardprodukter. Vi ser eksempler på rækværk udført i jern og proportioneret og dimensioneret til den enkelte bebyggelse – nogle af disse står som helt unikke løsninger, der bidrager markant til bygningens karakter.

Blandt andre karakteristiske træk uden for selve boligen var også ude- og fællesarealer der foruden målet om lys og luft også indeholdt legepladser, tørrestativer og bænke der alt sammen også fungerede som mødested for beboerne.

- 12** I de større byggerier var der som regel også planlagt dagligvareforretninger - service til den hjemmegående husmor som det skulle vise sig blev en truet race i løbet af 50'erne og 60'erne.

Typiske bebyggelser

Der er næppe nogen byggerier fra 50'erne, som står uændrede i dag. Alene opvarmningsformen, som er gået fra kul over olie og til fjernvarme eller naturgas, har betydet ændringer som f.eks. fjernelse af skorstene. Forbedret isolering og nye og ændrede vinduer er isat og tagrender og nedløb kan være udskiftet til plasticrør.

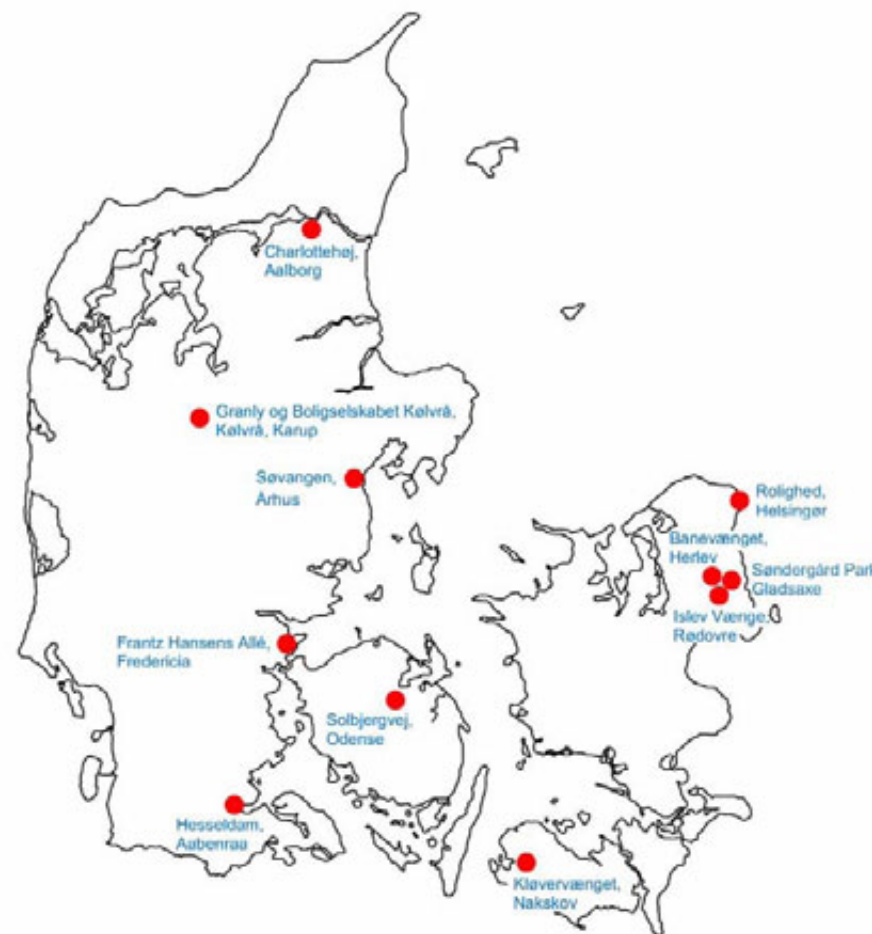
På facaderne kan vi i dag desuden se aflukning af de oprindelige altaner ligesom vi ser nye altaner opsat - enten som en nødvendig udskiftning eller som en tilføjelse til det oprindelige byggeri.

I boligernes indre kan der være tale om sammenlægning af mindre lejligheder og moderniseringer af badeforholdene.

Der findes i dag ikke almennyttige byggerier fra perioden som er fredet. Dermed er alle ændringer i princippet mulige så længe byggeforskrifterne overholdes. Som årene går, og den arkitektoniske værdi taget i betragtning, kan man imidlertid forestille sig, at man vil begynde at vurdere bevaringsværdien af nogle af disse boliger.

En fredning kan få indflydelse på de krav til isolering mv., som det nye bygningsreglement stiller til ombygninger af en vis størrelse. Reglementet trådte i kraft i januar 2011.

I det sidste afsnit er forholdene i forbindelse med renovering, ombygninger og bevarings spørgsmål gennemgået.

Rækkehuse og enfamilieboliger

| 14 |

Rækkehusene i formen med to eller flere selvstændige lejligheder var en ofte forekommende boligtype i de byggerier, arbejdere på de store arbejdspladser selv organiserede tilbage i slutningen af 1800-tallet.

Ligeledes var en form for rækkehus også typisk for gader eller hele kvarterer i nærheden af den nye industri i provinsbyerne. I dag betegner vi dem netop arbejderboliger.

Hvor der var plads, f.eks. i de mindre provinsbyer, lå der ofte bag gadens huse en have, som også kunne bidrage til familiens husholdning.

Arbejderne i de nye industrier kom overvejende direkte fra landområderne og det ligger derfor lige for, at når muligheden viste sig og de selv kunne definere deres boligønsker, blev der opført boliger med adgang til have. Ofte blev det til rækkehuse med to eller tre lejligheder i de forskellige byggeforeninger, der opstod fra slutningen af 1800-tallet.

Det er i denne forbindelse påfaldende og interessant, at når "etaternes" funktionærorganisationer og håndværkermestrenes lav opførte boliger til deres

medlemmer, var der tale om ejendomme i særdeles borgerlige dimensioner og geografiske placeringer i eksempelvis Frederiksbergs og Østerbros brede gader. Men rækkehuse med for- og baghaver så man sjældent.

Fra midten af 1940'erne kom også det fritliggende enfamiliehus ind som et tilbud hos de almennyttige boligselskaber.

Denne udvikling sker på et tidspunkt hvor familieforholdene ganske langsomt sætter sig i bevægelse. Fra samme periode hvor Hoff og Winding tegner Søndergård Park, der indeholder børneinstitutioner, tegner de også Søgård i nærheden.

Her er 160 enfamiliehuse i en bebyggelse på omkring tre gange Søndergård Parks areal. Men boligselskabet anfører, at der i Søgård ikke skal planlægges institutioner fordi man regner med, at mødrene er hjemmegående og selv passer børnene.

Det var ligeledes hensigten, at havebyen Søgårds parcelhuse skulle have så store grunde, at en almindelig familie kunne dyrke grøntsagerne til familiens forbrug.

Aabenraa

Adresse: Hesseldam 1 – 9 og 2 -36 Aabenraa

Boliger: I alt 23 (18 rækkehuse og 5 enkelthuse).

Ejer: Aabenraa Andelsboligforening afdeling 12 (På tegning angivet som afd. 13) Hesseldam

Arkitekt: Carl Storgaard, Sønderborg

Opført: 1956

Ændringer: Nogle skorstene fjernet, vinduer delvist udskiftet, plastiktagrender

Facade mod syd og store private haver

Aabenraa Andelsboligforening afdeling 12 Hesseldams 23 boliger har boligstørrelser på 72 – 74 kvm.

Bebyggelsen er beliggende på en skrående grund med fald mod syd og mod øst og med fælles adgangsvej fra Tøndervej. Bebyggelsen følger terrænet med forskydninger for hvert hus og med facader mod nord og syd.

Bebyggelsen ligger umiddelbart op til Tøndervej og 3 kilometer fra Aabenraas centrum. Tøndervej har ikke direkte tilkørsel til den sønderjyske motorvej. I dag, mere end 50 år efter færdiggørelsen, er den stadig en af de yderste bebyggelser mod vest. Bebyggelsen påvirkes svagt af vejstøjen fra Tøndervej, men har adgang til skovområde umiddelbart syd og nord for og har marker mod vest.

Den omkringliggende bebyggelse er primært parcelhuse. Aabenraa har siden byggeriets opførelse haft en mindre befolkningsvækst og har ud over mellemstore industrivirksomheder, der bl.a. har været knyttet til havnen, beholdt sine administrationsfunktioner og uddannelsesinstitutioner.

Vindue i opholdsstue med
brystning i ubehandlet beton

Trappeadgang til hver bolig

Vindue set fra opholdsstue

Gavle mod øst med oprindelige skorstenspiber

Arkitektur

Husene er tidstypisk bygget i røde facadesten med rødt tegltag med falstagsten og udhæng med mørke spærrender. Taget er af god kvalitet og synes umiddelbart i god stand. Udvendigt træværk er malet i mørke farver og vinduerne er hvide. Vinduer er delvist udskiftet med hvide plastvinduer. Den mest markante ændring af husene er at de fleste skorstene er fjernet. Desuden er der opsat plastiktagrender og oprindeligt var de store vinduer mod syd forsynet med en midtersprosse.

Til hver bolig er der en stor privat sydvendt have hvor der ved udnyttelse af forskydningen opstår en ugenert læ-krog for hvert hus.

Kældertrappe og indgangstrapper med typiske hvidmalede jerngelændere. Krybekælder og fuld kælder opdelt på langs af huset. Krybekælderen findes kun under opholdstuen. Oprindeligt har en del af kælderen tidstypisk været anvendt til kulkælder.

Byggeriet har bærende facader med murede gavle og gitterspær samt bærende midterskillevæg. Facaderne har standerskifte over døre og vinduer og forbandt

på murværk. Forbandtet er modernistisk og danner flader i væggene med sin lidt tilbageliggende fuge. De fire rækker rækkehuse har lodrette lejlighedsskel og udnyttede tagetager.

Vindskederne i gavlene er med udskæring for tagsten og de enkelte huses gavle er øverst beklædt med træ.

Det er ikke ganske tidstypisk, at køkkenet er et spisekøkken, mens den oprindelige kulkælder er tidstypisk. Ligeledes er det betegnende, at der kun er afsat 5 parkeringspladser til de 25 huse.

Afdelingen fortæller historie

I modsætning til den lille udskiftning i afdelingen i dag, blev den efter opførelsen fanget i udviklingen på boligmarkedet i Danmark: Det viser sig, at udskiftningen lå på omkring 80% i løbet af de første 15 år. Og samtidig ændrede beboersammensætningen sig. Fra overvejende at bestå af faglærte og funktionærer, udgør ufaglærte og det der i vejviseren betegnes som "fruer" i begyndelsen af 70erne store grupper.

Denne udvikling er et udslag af funktionærernes og de faglærtes vandring mod

Oprindelig skorstenspipe. De fleste skorstene er i dag fjernet fra bebyggelsen

Detalje af vindue og betonbrystning

Gavl med udhæng

Udsigt fra haven

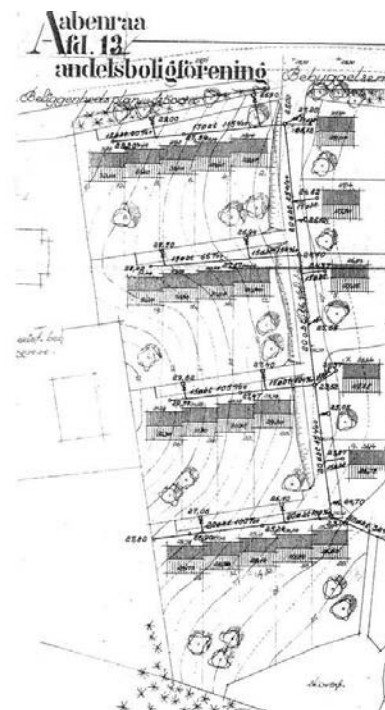
parcelhusene i 60'erne der bliver denne boligtypes årti. Parcelhusets popularitet ses også inden for den lille bebyggelse i Åbenrå hvor udskiftningen i enfamiliehusene, der jo er et lejet parcelhus, kun er en tredjedel af udskiftningen i rækkehusene.

Boligafdelingen fortæller også om endnu en udvikling i boligmønstret i disse tiår. I 1958 er der med al sandsynlighed tale om, at der i mindst tre af rækkehusene er beboere, der lejer værelser ud til logerende. I begyndelsen af 70'erne synes dette at være ophørt.

Bygningstilstand

Bebyggelsen er løbende blevet vedligeholdt og der er gennem tiden udført efterisolering af hulmure eller lagt ekstra isolering på lofter. Bygningerne er blevet energimærket i 2009. I modsætning til vores umiddelbare vurdering af standen påtænker man at udskifte tagene.

Afdelingen har i juli 2009 af en energikonsulent fået udført en energimærkning af bebyggelsen. Energimærkningen af rækkehusene viser en G-mærkning, højt forbrug. Enfamiliehusene viser en F-mærkning, mindre højt forbrug.

Bebyggelsen har de fysiske forudsætninger for at være velfungerende uanset, at visse forhold ikke er tidssvarende efter 2011-standarder. Dette gælder først og fremmest boligernes størrelse og de formentlig dårlige parkeringsforhold. At afdelingen alligevel er populær og at udskiftningen er lille, kan tilskrives bebyggelsesplanen og udnyttelsen af terrænet til en helhed med udendørsarealer som desuden er i god stand, men dog lider under for højt energiforbrug.

Situationsplan: Alle boliger følger det skrå plan

Gladsaxe – Søndergård Park

Adresse: Bagsværd Hovedgade 7 – 45, Huginsvej, Ibsvej, Ketilsvej, Kåresvej, Sigmundsvej

Boliger: 273

Ejer: Gladsaxe almennyttige Boligselskab. DAB afd. 0706 og 0723

Arkitekt: Hoff og Windinge

Opført: 1949-50

Ændringer: Tagbelægningen synes fornyet og der er opsat tagrender og nedløb af plast. Oprindelig varmecentral fjernet

| 18 |

Søndergård Park er en tidstypisk bebyggelse, som er tegnet af nogle af 50ernes førende og markante arkitekter Hoff & Windinge. Bebyggelsen stammer fra 1949-50 og består af i alt 273 boliger som er opført som rækkehuse og enfamilieboliger i 1-2 plan samt et etagebyggeri i forbindelse med et lille butikstov på Bagsværd Hovedgade og et etagebyggeri med 28 1- og 2-værelses lejligheder. 69 af boligerne er enfamiliehuse. Der er lodrette skel mellem boligerne i rækkehusene. Størrelserne varierer fra 40 til 88 kvm.

Den centrale grønning set fra nord. Til højre bebyggelsens daginstitution

Foruden det lille vinkelformede butikstov er der bygninger med funktioner som vuggestue og børnehave med tilhørende legeplads i bebyggelsen. Der er desuden 3 selskabslokaler.

Boligerne er orienteret med private zoner mod syd som en del af den fælles park husene er beliggende i. Der er samtidig et stort samlet friareal ned gennem midten af bebyggelsen. En del af årsagen til bebyggelsens disposition skal søges i at området var udlagt til parcelhuse, og der blev i forbindelse med det nye projekt ikke ændret på områdets bebyggelsesprocent.

Og med rækkehusene koncentreret langs den vestlige side, blev der skabt mulighed for det store fællesareal ned gennem bebyggelsen, der bidrager til det meget åbne samlede indtryk.

Bebyggelsen er beliggende i Gladsaxe Kommune, der var en af de førende udviklingskommuner i Danmark i 50erne. Efter udskillelsen af Herlev som selvstændig kommune i 1909 bestod Gladsaxe herefter, som i dag, af Gladsaxe, Buddinge, Mørkhøj og Bagsværd hvor Bagsværd skilte sig ud i kraft af kvarterer med større villaer. I dag er 40% af boligerne i kommunen almennyttige, men også privat-

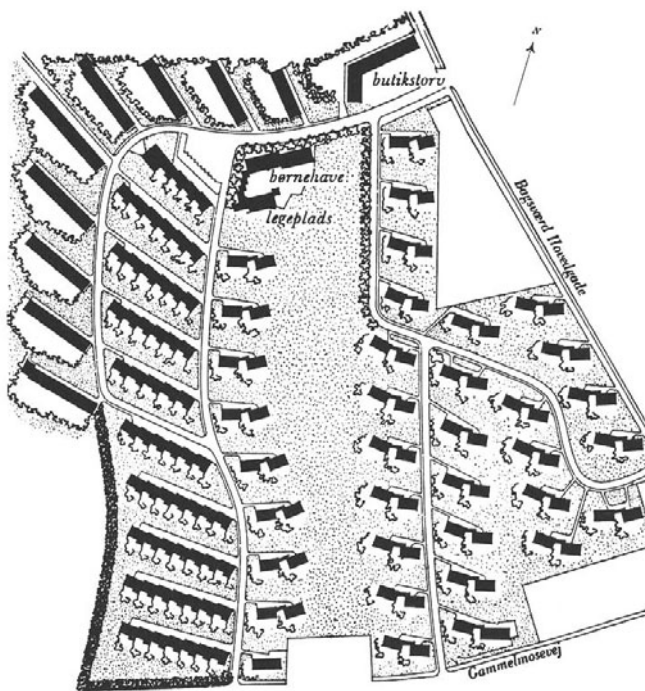
Enfamiliehuse fra bebyggelsens vestlige del. Husene er sammenbygget med udhus

Indgangssiden (nordsiden) af forskudte rækkehuse

Husene længst mod vest er rækkehuse i 1½ etage

Søndergård Park. Beliggenhedsplan. Efter Arkitekten 1967

ejede parcelhuse findes i vid udstrækning i kommunen, der blev højborg for den socialdemokratiske borgmester Erhard Jakobsens nye CD-parti – partiet, der bl.a. havde parcelhusejernes forhold som mærkesag.

Blandt de store almennyttige byggerier er Værebros Park i Bagsværd med 1300 lejligheder og det, der kan betegnes som Søndergård Parks modsætning: Høje Gladsaxe med sine 1900 lejligheder i 5 højhuse fra 1963. Høje Gladsaxe er ligeledes tegnet af Hoff og Windinge.

Arkitektur

Foruden de store kvaliteter i bebyggelsens overordnede disponering, er de enkelte hele bygninger såvel som elementerne i dem af høj kvalitet.

Søndergård Park er tidstypisk opført i blankt gult murværk med rødgyldne tagsten. Facader er typiske og modernistisk udført med neutralt forbandt som ikke giver mønstre eller danner opdelinger i murværket. Vinduerne er tidstypiske med store hvide pudsfalser og hvide vinduespartier i den gyldne murværksfacade. Bygningerne er udført uden udhæng og gavle er udført af murværk som er "forskallet" op under tagstenene.

1½ etageshusene har en mindre privat have mod sydvest

Nogle af rækkehusene har fået tilføjet overdækninger på terrassen

Et mindre antal garager er oprindeligt indpasset ved enfamiliehusene

Enfamilie-boligerne har relativt små værelsesvinduer, der er tilbagetrukket i muren. Til gengæld er der en markant skrå og lys pudsfals, som giver maksimalt udsyn og lysindfald. Det lille vindue i gavlen er uden den skrå fals, mens stuevinduet til gengæld er stort og sidder fremme i facaden. Til trods for de forskellige vinduestyper fremstår bygningen harmonisk.

Søndergård Park er inspireret af den engelske cottage-bebyggelse og selv om

beliggenhedsplanen umiddelbart ser stram ud, er indtrykket i høj grad en landsbys mere spontane udtryk, når man bevæger sig blandt husene.

Det var hensigten, at grønningen skulle være et fælles mødested for beboerne, men undersøgelser har vist at den snarere adskiller. Muligvis fordi den er for bred. Vi har heller ikke ved nogen af vores adskillige besøg i Søndergård Park set nogen opholde sig eller bevæge sig på grønningen.

Grønningen set mod nord

Butikstorvet ved Bagsværd Hovedgade

Børnehaven med cykelparkering

Børnehave til højre og vuggestue bagerst set fra grønningen

Gelænderet er fremstillet specielt til bebyggelsen

Det er i nogen grad et særsyn at se et forretningstov fra perioden som stadig er fuldt udlejet. Ganske vist er nogle af dagligvarebutikkerne skiftet ud med kiosk og pizzeria, men det er en udvikling der er kendt fra alle forretningsgader.

Bygningstilstand

Bebyggelsen er ikke blevet nævneværdigt ændret over årene og virker særdeles vel vedligeholdt. Tagbelægningen er dog fornyet og der ses individuelle initiativer

til overdækkede terrasser i de små rækkehushaver. Søndergård Park er både for så vidt angår den enkelte bygningstype som den samlede bebyggelse et smukt eksempel på den fundamentale holdbarhed som det bedste af 50ernes byggeri har.

Bebyggelsen har med sit store arkitektoniske formsprog formået at gå gennem tiden fra 1950 til i dag uden at miste sine kvaliteter og den bør behandles med den største respekt.

Enfamiliehus med facade mod syd. Her er en lille privat opholdsmulighed ved gavlen mod vest. De fleste huse har et privat stykke foran facaden

Bemærk den drejede indgangstrappe på 1½ etages rækkehusenes indgang fra nord

Forrest de forskudte rækkehuse set fra vest. Bag garagen ligger rækken med to enfamiliehuse ud mod grønningen

Kølvrå, Karup

Andelsboligforeningen Granly og Boligselskabet Kølvrå (tidl. Ringkøbing Amts Boligselskab)

Ejer:	Andelsboligforeningen Granly, Skolestien 8, Kølvrå, 7470 Karup
Adresser:	Plantagevej, Vibevej, Lærkevej, Sportsvej, Lyngvej, Bekkasinvej, St. Blichersvej, Stationspladsen, Ringvej
Ejer:	Boligselskabet Kølvrå, Skolestien 10, Kølvrå, 7470 Karup
Adresser:	Plantagevej, Lærkevej, Høgevej, Spættevej, Solsortevej, Ringvej, Drosselvej og Rylevej
Boliger:	259
Opført:	1950 - 1954
Arkitekt:	DAI, Silkeborg
Ændringer:	Særligt butikkerne er ændret fra butiks- til boligformål. I bebyggelsen er der udført renoveringer på et mindre antal huse.

22 | Kølvrå er ikke bare en by, der har nogle huse fra 50erne – byen er planlagt og for store deles vedkommende færdiggjort i den første halvdel af 50erne.

Bebyggelsen skylder Flyvestation Karup sin eksistens. Hovedvagten ligger kun 100 meter fra de første huse. Flyvestationen blev bygget som den tyske "Fliegerhorst Grove" under besættelsen bl.a. med udstrakt anvendelse af dansk arbejdskraft, der optog alle ledige værelser i det nærliggende Karup. Ved krigens ophør blev basen forvandlet til lejr for tyske østflygtninge, der under streng bevogtning levede her frem til slutningen af 40erne.

Den tyske bases placering skyldes dels det store flade hedeområde og dels at der allerede lå en jernbane, som kunne få de tunge byggematerialer frem.

Da det danske flyvevåben blev etableret i 1950, valgte man at gøre Karup til en af de store flyvestationer og en række arbejder skulle udføres. Som tilfældet havde været under krigen, måtte arbejdskraften til byggeriet hentes uden for det lokale område og det samme gjaldt selvfølgelig det militære personel.

Det var håndværkere, der i 1950 grundlagde Kølvrå gennem etableringen af Andelsboligforeningen Granly, der opførte enfamiliehuse. I 1954 dannedes Ringkøbing Amts Boligselskab der, trods navnet, kun byggede i Kølvrå. I alt blev der i begyndelsen af 50erne opført næsten 300 boliger – alle som enfamiliehuse eller dobbelthuse. Der er senere bygget såvel privatejede parcelhuse som 2-etages almennyttige boliger på ydersiden af den oprindelige ringvej.

Området er udlagt som et parcelhuskvarter, men indeholder dog også fælles- og servicefaciliteter. Herved kommer Kølvrå til at ligne en forstadsbebyggelse – i dette tilfælde i forhold til Karup, der ligger mindre end en kilometer væk.

Kølvrås udvikling

Byens udvikling har været knyttet til flyvestationen, der oprindeligt var base for en del af flyvevåbnets jagerfly. Kølvrå blev også kaldt Jetbyen, moderne og befolket med unge familier, der gav landets laveste gennemsnitsalder på blot nogle og tyve år. Både militært personel og civilansatte fra stationen flyttede ind i husene. En del af det militære personel boede dog kun i Kølvrå i få år, fordi de

Model af den planlagte by med station, butikker, skole mv.

Den ene side af butikstorvet. Betonindramningen af butiksruderne er bevaret

Den overlevende frisørsalons facade

Husene i bebyggelsen har trappe til hoveddør

med mellemrum blev forflyttet og det fortælles, at de i mindre grad blev knyttet til lokalsamfundet.

Kølvrå havde oprindeligt et trinbræt på Herning-Viborg-banen, men fik i 1956 en egentlig stationsbygning. I disse år havde Kølvrå det største antal passagerer af alle stationer på banen.

Selv om eksempelvis jagerflyene forsvandt fra Karup, blev andre enheder tilført og senere kom den civile lufthavn Karup til. Der er således stadig mere end 2000 arbejdspladser lige ved siden af Kølvrå, hvor også pensionerede medarbejdere bliver boende i de relativt billige huse. Den lave leje kan imidlertid også betragtes som et problem, der modvirker vedligeholdelse og modernisering og dermed alene gør bebyggelsen attraktiv på grund af prisen.

Byplan og arkitektur

Kølvrå er udlagt efter en samlet plan, hvor vejene slynger sig og har hyppige t-kryds, der skal nedsætte hastighederne. Byens hovedform er en halvcirkel ud

fra den nu nedlagte jernbanestation, som ligger umiddelbart over for flyvestationens hovedvagt. Et par hundrede meter inde i bebyggelsen blev der anlagt et torv med et dusin butikker, bank mv.

I forhold til f. eks. Søndergård Park, som også indeholder et butikstorv, er Kølvrå anlagt som en by med brede veje. Kølvrå bliver dermed åben - og dermed også åben over for at kunne vokse, mens Søndergård Park er en afsluttet, samlet bebyggelse.

I byen ligger de enkelte huse med gavl eller facade mod vejen på relativt store grunde. Der synes ikke at være tilstræbt nogen videre sammenhænge og tanken ledes hen mod et almindeligt, tidligt parcelhuskvarter. De murede huse er opført i gule eller røde sten med eternittag i form af bølgeplader eller skifferplader. De fleste huse har fuld kælder og enkelte huse har garage i kælderen. Kun butiksbygningerne omkring den runde plads har et samlet udtryk, som dog i nogen grad er udvisket efter at butikkerne er nedlagt og ombygget til boliger i forskellig stil. Butiksbygningerne var oprindeligt ejet af Granly, men er nu solgt til private.

En ellers nøgtern facade på enfamiliehus er tilført en markant karnap

Et af flere forsøg på modernisering. Her med udvidelse af opholdsstue og bad/toilet

I forbindelse med en byfest bugseres et jagerfly gennem byen til festpladsen

Bygningstilstand

Kølvrås relativt enkle bygninger er velbevarede. Der er foretaget ændringer ved udskiftning af trævinduer med aluminiumsvinduer og tilføjelser af carporte.

af et par af husene. Forsøget iværksattes før den seneste nedgang på boligmarkedet og det er endnu uafklaret om der er grundlag for at fortsætte med flere bygninger

Imidlertid er en del af husene for små og mangler moderne faciliteter. For at imødekomme de boligsøgendes ønsker, er der som forsøg foretaget udvidelser

Eksempel på tilbygning

Eksempel på mindre modernisering med nyt tag og vinduer

Eksempel på ombygning

Islevvænge (Islev Vænge)

Adresse: Fortvej 50-190
Knudsbølvej 56-102, 27-101
Tårnvej 409-525

Boliger: 191

Ejer: Rødovre almennyttige Boligselskab. DAB afd. 2304

Arkitekt: Arne Jacobsen

Opført: 1952

Ændringer: Tagbelægningen er delvist fornyet og der er opsat tagrender og nedløb af plast. Regnfang er tilføjet på skorstene. Nogle steder ses individuelle terrasseoverdækninger, vinterstuer og vindfang

Det er ikke kun stedets stavemåde der synes at være usikkerhed om. Også bebyggelsens huse og omfang vises på forskellig måde. Nogle steder afbildes og omtales kun de enetages gule huse, mens der andre steder kun vises de mere karakteristiske røde.

Fra grønningen midt i den gule bebyggelse og op mod de østlige rækkehuse

Det er imidlertid ikke så sært, at der kan opstå misforståelser for de to typer huse ligger forskelligt således at de 54 røde på to sider omkranser området hvor de 137 lave gule ligger med en parklignende grønning der løber øst-vest.

Det eneste fællestræk ved de to byggerier er de høje skorstene, der får byggeriet til at virke lavere.

For yderligere at bidrage til forvirringen består de røde huse af to typer hvor det som regel er de fortandede rækkehuse der vises. En anden type, ganske vist med de samme markante kvistudbygninger mod havesiden, udgør den nordlige afgrænsning af byggeriet og består af 3 længhuse med 8 boliger i hver. Boligstørrelsen adskiller sig kun med en enkelt kvadratmeter fra de øvrige røde bygninger.

Situationsplan af (en del af) bebyggelsen. De røde rækkehuse ligger i randen mod nord og øst

Indgangssiden af de røde rækkehuse mod nord

Udestuer på de gule huse set fra grønningen. Sammenlign med det gamle foto nederst på siden

Indgangssiden af de røde rækkehuse mod øst

Det er imidlertid ikke kun de røde og gule huse der, der kan opfattes som forskellige enheder. Også de huse der ligger på vestsiden af den trafikerede Tårnvej virker - i hvert fald i dag - som en separat bebyggelse bl.a. på grund af terrænforskel, selve vejen og beplantningen i de sidste haver ud mod Tårnvej. Husene vest for Tårnvej er orienteret som de øvrige gule huse og de forreste ligger med små forhaver ud mod vejen.

Foruden de huse, der fremgår af situationsplanen, ligger der 33 boliger af den gule type samt to butikker og ejendomskontor vest for Tårnvej og syd for Fortvej.

Bebyggelsen er orienteret med have-siden mod vest eller syd ned mod Vest-

De gule huse umiddelbart efter opførelsen. Udsnit af foto. Copyright Strüwing Foto

volden, der blev anlagt som befæstning af København omkring 1890. I dag trækker den stadig et grønt spor i en halvcirkel om byens forstæder. Det var herud - omkring 10 kilometer fra Københavns centrum - at udbygningen var nået i 1940erne og 50erne. Nord for ligger de samtidige udbygningskommuner Herlev og Gladsaxe og syd for ligger den ligeledes karakteristiske 50er kommune Hvidovre.

Trafikalt løber de store veje Rødovrevej, Tårnvej og Jyllingevej (alle med busforbindelser) tæt på bebyggelsen og Islev S-togsstation ligger under en kilometer væk.

Arkitektur

Det 20. århundredes verdenskendte og produktive arkitekt og designer Arne Jacobsen var i begyndelsen af 1950erne aktiv i Rødovre kommune, hvor han senere også tegnede rådhuset og biblioteket og allerede havde deltaget i disponeringen af det store kollektivbyggeri Carlsro.

Arne Jacobsen havde fra slutningen af 20erne overvejende arbejdet med større villaer, etageejendomme og rækkehuse fortrinsvis i Gentofte kommune. Han havde dog også med sit brede talent nået at tegne både ride- og sportshaller, et røgeri, kontorbygninger og rådhusene i Århus og Søllerød. Efter de allerfør-

Havesiden mod vest

Arne Jacobsens rækkehuse på Bellevuekrogen i Klampenborg

Gavlvinduer mod Fortvejer blændet

ste par traditionelle bygninger, blev de efterfølgende fra omkring 1929 relativt avancerede med stærk inspiration fra den europæiske funktionalisme, men de fleste af husene fra 30'erne er holdt i den danske modernisme og overvejende i gule mursten. Dette hører givet sammen med, at der var tale om enfamiliehuse til private og at funktionalismen ikke fik et egentlig gennembrud i Danmark.

Hvor såvel de funktionalistiske hvide bygninger ved Klampenborg som de man-

ge gulstensvillaer hver for sig har så mange fællestræk at arkitekten nemt genkendes, er begge Islevvænges hustyper uden de helt store fingeraftryk. Og dog: De store og meget specielle karnapper på havesiden af de røde huse har mindelser om vinklerne på Arne Jacobsens rækkehuse Søholm I og II i Klampenborg. Karnappens udformning betyder, at den brandmæssigt er lukket mod naboen, men er åben mod lyset og haven. I sammenhæng med bygningernes forskydning skaber bygningen en afskærmet privat terrasse.

Gule rækkehuse med ændret tagbelægning. Oprindeligt opført med eternitskiffer

Røde rækkehuse med de markante hjørnebygninger

Lejeplads i fællesarealet

Butikkerne på Tårnvej

Tilbygning til ejendomskontoret på Tårnvej

I nogle af rækkerne er der ud mod grøningen fællesfaciliteter som overnatningsværelser og vaskeri. Eller som her en billiardstue

De samme små private rum findes på havesiden af de gule huse hvor de dog i dag er mindre markante pga. individuelle overdækninger.

I dag er de gule huse dækket af beplantning og næsten over alt er der udført forskellige overdækninger på havesiden så bygningerne helt har mistet den identitet, der fremgår af billedet fra de tidlige år. På det gamle foto er der et langt mere originalt byggeri end det man ser i dag. Hvor det, man i dag kan se, virker langt mere traditionelt end f.eks. Søndergård Park, kan man på fotoet se, at der inde bag ved findes en oprindelig helhed der formmæssigt er mere avanceret end det samtidige byggeri i Bagsværd.

Udbygningerne i havefacaden, der tydeligt ses på det gamle billede, viser sig også at være et element, der kan genfindes i andre af Arne Jacobsens bygninger.

Enhederne i bebyggelsen er nogle af de mindste Arne Jacobsen har arbejdet med. Det er imidlertid lykkedes for ham at tilføre originale elementer, der dog over tiden er blevet mere eller mindre skjult. De karakteristiske høje skorstene på begge hustyper samler hele bebyggelsen, men er dog også blevet modificeret med opsætning af regnfang på alle skorstene.

Bygningstilstand

Bebyggelsen er generelt vel vedligeholdt og der er reageret på f.eks. fugtproblemer i de røde huse. Det er de røde huse, der fremstår i mest original form med færrest ændringer og individuelle tilbygninger. F. eks. ligger der her røde tegl mens tagene på de gule bygninger er ændret fra skiffer til decraplader.

I relation til forskellen på de gule og de røde huse arbejder man i afdelingen og DAB i øjeblikket på udkast til udvidelse af de gule huse fordi de i dag regnes for for små til familiebeboelse.

Det bliver spændende at se forslaget til udvidelsen af huse, der ikke alene er 50er huse, men 50er huse tegnet af årtiets mest berømte arkitekt. Selv om nogle vil anse det for helligbrøde, må det være tilladt at definere projektet—særligt set på baggrund af de mange ændringer af både generel og individuel art som er overgået de gule huse.

Hvor de gule huse i den aktuelle tilstand kan blive grundlag for ny arkitektur, er de røde rækkehuse af en så unik karakter, at de bør forblive i deres nuværende form som også synes at være eftertragtet.

Aalborg - Charlottehøj

Adresse: Charlottehøj

Boliger: 78

Ejer: Himmerland boligforening afd. 15.

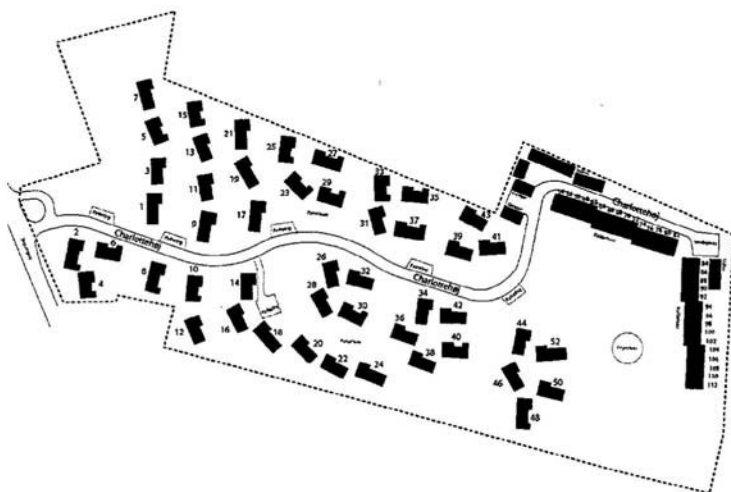
Arkitekt: Hyldig & Stokholm. Ombygning i 2010 af arkitektfirmaet NORD as.

Opført: 1956

Ændringer: Bebyggelsen blev ved opførelsen præmieret af kommunen. Den er totalrenoveret 2010-11 hvilket har medført, at ny arkitektur er opstået.

Himmerland boligforening afd. 15 består af 30 rækkehuse og 48 fritliggende huse ca. 3 km sydøst for Aalborgs bykerne. Charlottehøj ligger i Vejgård, der tidligere var en selvstændig kommune.

Situationsplanen viser enfamiliehusene mod vest og toetagers rækkehuse mod øst

Umiddelbart mod øst og syd ligger større områder med handels- og serviceerhverv, lettere industri, universitetet og offentlige institutioner hvoraf de fleste er kommet til efter bebyggelsen. Vejgård var traditionelt et boligområde til den tungere industri, der lå mod nordøst ved Limfjorden.

Der er busforbindelse fra stoppested ved bebyggelsen og flere veje i nærheden fører både til Ålborg centrum og på tværs af forstæderne ligesom der er til- og frakørsel på den Nordjyske motorvej inden for 500 meter.

4 huse blev nedrevet og genopført på grund af dårlig fundering. Yderligere 1 hus er nedrevet og genopført efter skader under renoveringen

Terrænspringene skaber små enheder i bebyggelsen

Den nye karnap på 3 kvadratmeter indeholder bad og toilet

| 30 |

Rækkehusene findes i 6 blokke mod nordøst og de fritliggende enfamiliehuse mod vest er beliggende på et græsareal med terrænkurver og terrænspring. Hver bolig har en privat have afgrænset mod fællesareal med hæk. Vejen slynger sig gennem bebyggelsen hvor husene ligger indbyrdes forskudt.

De meget forskelligartede placeringer for rækkehusene og enfamilieboligerne gør, at de virker som to forskellige bebyggelser og i denne forbindelse ser vi på enfamilieboligerne der netop undergår en markant modernisering.

Før moderniseringen

De fritliggende boliger er på 96 – 110 kvm plus udestuer, men uden kælder. I forbindelse med ombygningen forøges arealet med 3 kvm som anvendes til bad/toilet. Afdelingen er en bebyggelse med lange bo-tider (i 2007 havde man i 3 boliger 50 års jubilæum sammen med bebyggelsen) og med lang venteliste. Til trods herfor var afdelingen moden til modernisering.

Arkitektur

Afdeling 15 er modernistiske bygninger opført af førende lokale arkitekter i 50'erne.

Bebyggelsesplanen er disponeret med gode fælles friarealer og velplacerede bygninger, som er i harmoni med det kuperede terræn, men dog ikke skaber en helhed af de to bygningstyper. Boligerne er oprindeligt velindrettede, men er med tiden blevet nedslidte og utidssvarende.

Ombygning og modernisering

Ombygningsprojektet er et gennemgribende projekt som moderniserer bebyggelsen, men samtidig bevarer helhedsindtrykket.

Tre huse er helt nedrevet på grund af dårlig fundering på blød bund og et hus er

Gennemgribende renovering

Tagkant med udhæng efter ombygningen (oprindeligt uden udhæng)

Mulighed for ny afskærmning af haven efter renoveringen

senere nedrevet. Husene er genopført på samme område og med samme størrelser, men med nye konstruktioner, der bedre kan imødekomme nutidige krav.

De oprindelige huse var opført i blødstøgne sten og med tag af bølgeeternit. Ligesom i Søndergård Park var formen stram - uden udhæng på facader og gavle, men med zinkinddækning 10 cm ned på gavlen og på facaden en eternit-sternkant på 50 cm helt ned til vinduernes overkant.

Facader og gavle har været hårdt påvirket af manglen på udhæng og ud over tilbygningen er introduktionen af et 40 cm udhæng på både facader og gavle

et af de markante indgreb i arkitekturen. Af andre kan nævnes udskiftningen af eternittaget med tagpap med listedækning.

I forbindelse med den nye tagdækning er der isat ovenlys både over gang inde i husene og i udhænget uden for indgangen. Endelig er vinduerne og døre udskiftet til træ/aluminium og sålbænke i zink er opsat. På de private udearealer er der etableret nye terrasser.

Resultatet af ombygningen er en moderne bebyggelse, som viser at en 50er bebyggelse kan bringes frem til en attraktiv standard, der fortsat vil tiltrække beboere.

Eksempler på de nye udformninger

Odense - Solbjergvej

Adresse: Solbjergvej 1-25, 2-20, Øksnebjergvej 2-34,
Lisemindevej 31-43, Bredbjergvej 13

Boliger: 78

Ejer: Odense Andelsboligforening. Afdeling 7 Solbjergvej

Arkitekt: Herman Ricka og Louis Lange

Opført: 1952

Ændringer: Tagbelægning er i 1999 ændret til en anden type tagsten.
Enkelte boliger har fået indrettet værelse i tagrummet lige
som der individuelt er tilføjet terrasseoverdækninger eller
udestuer. Der er også individuelt sket udskiftning af vinduer.

| 32 |

Bebyggelsen i afdeling 7 er opført i 1952 på en trekantet grund hvis længste side buer svagt. Hele området, der efter besættelsen stadig var landbrugsarealer, blev i løbet af 50'erne hurtigt udbygget med såvel almene boliger i form af rækkehuse som private parcelhuse.

Den karakteristiske
udsmykning på husets
nordside

De 48 rækkehuse er opført i 1½ plan med lodrette skel mellem boligerne. Boligerne er orienteret med private haver mod syd og små stikveje og stier mellem husrækkerne. Der er to typer rækkehuse: en type med indgang fra nordsiden og en med indgang fra haven. Af de 48 huse er 43 3 – 4 rums rækkehuse på 90 kvm og 5 er 4 - rums rækkehuse på 113 kvm. I nogle af husene er loftet udnyttet og alle har halv kælder. Der er desuden bygget i alt 10 garager, som ligger samlet midt i bebyggelsen.

Bebyggelse består af stænger på 5 boliger som indbyrdes er forskudt i planet. Forskydningen er med til at tilpasse bebyggelsen til den trekantede grund og samtidig giver forskydningen en privathed for den enkelte bolig og bidrager til at give en særlig arkitektur. Stiforbindelserne på tværs og langs giver samhörighed i bebyggelsen.

Beliggenheden er 2 kilometer sydøst for Odenses centrum. Ringvej 2 løber 200 m syd for bebyggelse og foruden lokale indkøbsmuligheder ligger det store Rosengårdcenter en kilometer længere ude ad Ring 2. Der er ikke mærkbar trafikstøj i bebyggelsen. I området, der i øvrigt er præget af lav bebyggelse, ligger der på den anden side af ringvejen (mod syd) et større erhvervsområde. Længere

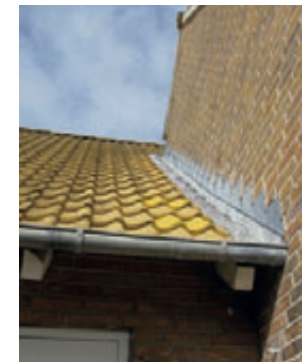
Afdelingens gule huse ligger markant i forhold til det omgivne kvarter

Haveside mod syd

Intern vej i bebyggelse med indgange og garager foran de private haver

Sammenbygningen mellem de enkelte bygninger

mod syd er åbne (landbrugs-) områder ned mod universitetet og den fynske motorvej et par kilometer væk.

Arkitektur

Den ene af de to arkitekter, Herman Ricka, var i 1946 initiativtager til dannelsen af Odense Andelsboligforening og blev foreningens husarkitekt. Han projekterede eller ledede opførelsen af flere tusinde boliger - både almennyttige og private. Før han blev involveret i byggerierne i efterkrigstidens Odense designede han - som den første arkitekt - under besættelsen fem radioer for B&O og arbejdede også med udformningen af f.eks. bestik og møbler.

En stor del af Rickas arbejder var tæt-lavt byggeri, gård- og rækkehuse der blev opført af traditionelle byggematerialer - som regel gule sten med tage af gule vingetegl

Afdeling 7 er opført i blankt, gult murværk med gule tagsten, der giver en klar identitet og helhed i forhold til de omkringliggende bebyggelser, der hovedsageligt er i røde tegl. Tagene er efter udskiftningen til betonsten ganske vist stadig gule, men det nye tags overdrevne ensartethed er fundamentalt anderledes end et tegltag som det oprindelige.

Facaderne er typiske og modernistisk udført med neutralt forbandt, som ikke giver mønstre eller danner opdelinger i murværket. Der er dog et dekorativt element i murværket på den karakteristiske karnap på nordsiden. Denne moderne karnap i zink med fremhævet murværksdetalje og vinduesparti. Bygningen er

De markante gavle er ført ud i haven og skaber læ og privathed

Skelvæg med nye betontagsten

Den originale flisegang ligger fortandet ligesom husrækken

Stiforbindelse

Enkelte garager er placeret i forbindelse med haver midt i byggeriet

desuden udført med lille udhæng mod nord, og mod syd er der udført en overdækning over indgangene.

34 Vinduerne er oprindeligt af træ, men udskiftet med forskellige modeller således at det store stuevindue mod haven både ses med og uden midterstolpe. Facadeudformningen er med store hvide vinduespartier i den gule murværksfacade.

Gavlene mod vest er med en meget markant virkning trukket næsten ned til terrænet hvilket sammen med forskydningen forøger privatheden. Arkitekterne nævner selv dette element og tilføjer, at det er for at skabe en læplads til alle.

I en kort artikel i "Arkitekten" i 1958 gør arkitekterne rede for nogle af tankerne bag byggeriet. De fremhæver bl.a. lækrogen og garagerne (som der dog kun er 10 af), men påpeger også, at af hensyn til de høje grundpriser i Odense kunne man ikke lave en randbebyggelse, men måtte udnytte grunden maksimalt. Samtidig gør de selv opmærksom på at der stor set ingen fællesarealer er. Så i stedet for det de kalder "kedelige fællesarealer" er der "en stor blomsterhave". De hævder, at "alle i Odense vil have deres egen have". Om det er for at gøre en dyd af nødvendigheden ved vi ikke, men manglen på fællesarealer leder tankerne hen på en privat parcelhus- eller rækkehusudstyknings.

Bygningstilstand

Bebyggelsen er kun let ombygget siden opførelsen i 50'erne. Tagbelægningens udskiftning i 1999 har ændret udtrykket og udnyttelsen af nogle af tagrummene har med isættelse af vinduer i tagfladen på nogle af husene bidraget til denne udvikling. En del vinduer er også efterfølgende blevet udskiftet med trævinduer.

Afdeling 7 er ikke registreret bevaringsværdig af Odense kommune. Bebyggelsen er imidlertid med sin fine og gennemarbejdede arkitektur et fremragende eksempel på 50'ernes almenlystige rækkehusbyggeri fremstår som noget af det bedste fra periodens Danmark

Det store stuevindue ses både med og uden midterstolpe

Etageboliger

80 procent af de almene boliger fra perioden 1945 til 1960 blev opført som etageboliger.

De nye boliger blev helt overvejende lagt i byernes periferi og i forstadskommuner omkring København. I den samme periode rykkede også den voksende industri ud fra de tætte byområder og til nye planlagte, deciderede industrikvarterer.

Til trods for næsten hundrede års erfaring med konsekvenserne af den dårlige hygiejne i de tætbefolkede og gamle lejekaserner i byerne, var det først nu der med det nye luftige etagebyggeri skete et afgørende kvalitetsløft.

Endnu var der ikke kommet gang i saneringerne af de gamle boliger f.eks. på Vesterbro og Nørrebro og disse boligområder eksisterede sideløbende med de ny bebyggelser der oftest blev anlagt som parkbebyggelser med hovedvægt på sol-orienteringen.

De fleste etageejendomme blev anlagt med 3 etager, men der var dog også forsøg med højere bygninger i 50'erne som f.eks. højhusene på Bellahøj, der blev opført allerede i begyndelsen af 50'erne. Højhusene i Høje Gladsaxe og Sorgenfri

blev projekteret i slutningen af 50'erne og det høje montage-byggeri i beton tog over fra omkring 1960.

Forskellen på Danmark i 1950 og i 1960 viste sig også i byggeriet, hvor lejlighederne dels blev større og dels havde mere plads afsat til køkken og badeværelse hvoraf der ligefrem kunne være to.

Mange af trækkene vi ser i række- og enkelthusbyggerierne vil vi genfinde i etagebyggeriet. F. eks. ser vi brystningen med det klinkbyggede udtryk fra Hessel-dam igen i altanbrystningerne og den udvendige markering af trapperummet i Nakskov.

De store tagudhæng, tegltagene og de synlige spærender genfinder vi også, mens Søndergård Parks mere stramme form uden udhæng også ses i både Nakskov og Århus. Begge steder i øvrigt også med gule sten.

Selvom mange træk kan føres tilbage til 30'erne og 40'erne, blev det først med det forøgede byggeri i 50'erne at den danske modernisme satte sit dominerende præg på de nye byområder.

Helsingør - Rolighed

Adresse: Pontoppidansvej 17 – 43 og 28 – 34, Mads Holmsvej 47 – 49.
Boliger: 180
Ejer: Helsingør Boligselskab afd. Rolighed.
Arkitekt: Volmer Drosted.
Opført: 1947-1952
Ændringer: Oprindelige vinduer er udskiftet til plastvinduer og udvendige døre til trapperum er ændret. Energioptimering af gavle er i gang.

| 36 |

Rolighed er den første egentlige parkbebyggelse i Helsingør. Den består af i alt 180 boliger fordelt på 15 treetages blokke udformet som en modernistisk parkbebyggelse og udlagt i terrænet i forhold til solorienteringen fortrinsvist med indgang og trappeopgange mod nord og ophold mod syd.

Boligerne er 1 til 4 værelses lejligheder med størrelser på 45 – 98 kvm. Fordelingen er 12 1 vær., 60 2 vær., 72 3 vær. og 36 4 vær. Der er desuden afsat lokaler

Rolighed marts 1950. Endnu mangler en blok

til forretninger i en separat lav bygning. Som de fleste steder er også forretningerne i Rolighed ophørt og lokalerne anvendes til fællesfaciliteter.

Bebyggelsen og de enkelte blokke er lagt i græsarealet med mindre højdeforskydninger i forhold til højdekurverne på terrænet. Højdeforskellene gør også at blokkene er svagt drejet i forhold til hinanden. Mod vest ligger en smal park. Bebyggelsen er opført på nabogrunden til det gamle landsted Rolighed fra 1700-tallets Sundtolds-tid i Helsingør. Blandt træerne er flere fra den gamle park.

Helsingør Boligselskab blev dannet i 1938 og havde opført 7 byggerier før Rolighed, der blev det foreløbig største. Boligernes indretning var moderne fra begyndelsen med bl.a. centralvarme i modsætning til et af boligselskabets samtidige byggerier, der blev indrettet med kakkelovnsopvarmning.

Rolighed er beliggende i yderdelen af den nyere bykerne, ca. 1 km nordvest for Helsingørs gamle bykerne. Bebyggelsen er fra en tid hvor Helsingør var i industriel vækst, først og fremmest på grund af skibsværftet. Befolkningstallet steg markant og i 1953-54 var der et tilflytteroverskud på 1000 personer. I tiåret 1948-58 steg antallet af beskæftigede inden for industri, håndværk og handel med 115% til 10.230 personer.

Tilbageliggende altaner med sol og udsigt

Den gamle butiksbygning der har indeholdt flere butikker. Nu indrettet til fælleslokaler

Del af fællesarealet mellem bygningerne

Trods byens vækst, eller snarere på grund af den, var der et underskud på bygningshåndværkere (som der i øvrigt var generelt i Danmark). Dette fik helt konkrete konsekvenser for Rolighed idet den planlagte færdiggørelse i 1948 trak ud til 1952 fordi andre byggerier blev igangsat samtidig.

Arkitektur

Bebyggelsen er tidstypisk udført som muret byggeri med røde tagsten. Facader er ligeledes tidstypiske med store vinduer som arkitektoniske elementer i den neutrale væg, som i denne bebyggelse er pudset hvilket understreger det modernistiske formsprog.

Blokkene er udformet med andre tidstypiske træk som f.eks. tage med udhæng, synlige spærrender og afvalmede tage på nogle af blokkene. Princippet om variation inden for det samme tema gælder ikke kun tagene, men ses også på altanerne, der overvejende er trukket tilbage i facaden, men dog også har en altantype, som er en udhængende betonkonstruktion på facaden.

Med tiden er det oprindelige vinduesdesign blevet ændret med nye plastvinduer. Den oprindelige idé med tophængt ramme og trækvindue for oven og et

stort drejevindue for neden, er blevet ændret til indadgående drejekip-vinduer, der er udformet med et stor ramme for oven i partiet og fast glas forneden. Udformningen af nye vinduer har sammen med det nye plastmateriale ændret den oprindelige arkitektur, hvorved man kan diskutere om ikke bygningerne har mistet deres autenticitet og den arkitektoniske glans.

Den lokale arkitekt Volmer Drosted, der frem til sin død i 1956 udførte adskillige opgaver for boligselskabet, har her tegnet en tidstypisk bebyggelse, som lever op til intentionen i modernismen med en bebyggelse i form af modernistiske blokke som han et særligt præg ved at variere blokkendes udformning og design.

Variationen ligger i blokkenes størrelse, forskydninger, tagform, altanernes placering og indpasning i terrænet. Tagene ses både med og uden afvalming.

Bygningstilstand

Roligheds udearealer viser stadig de oprindelige intentioner om luftige græsarealer til leg og rekreation selvom der ikke synes at være mange spontane mødesteder.

Udsigt fra park på nabogrunden

Individuelle løsninger på altaner

Et kig mellem bygningerne

Sydfacade med udkragede altaner og karakteristiske tagudhæng og altaner

Gavl med ny facadeisolering

Bebyggelsen er gennem tiden kun ændret i mindre omfang, hvor udskiftningen af vinduer, døre, tagrender og nedløb til plast som omtalt er de mest markante ændringer. Blokkenes altaner med brystninger af malede jernrør er udskiftet på grund af afskalning af betonstykker. De nye har beholdt den oprindelige form.

Imidlertid er der konstateret skimmelsvamp i bebyggelsen. Sagen er under udredning og udbedring blandt andet ved at foretage udvendig isolering af gavle.

Fra den igangværende isolering af gavlene med isoleringspudskonstruktion

Denne udbedring vil uundgåeligt påvirke Roligheds arkitektur i negativ retning for så vidt angår bevarelsen af det oprindelige harmoniske udtryk. Men her som så mange andre steder hvor man står over for en kombination af sundhedsproblemer, varmeøkonomi og afdelingens samlede økonomi, er det nødvendigt at finde et acceptabelt kompromis.

En mulighed i forbindelse med den nødvendige renovering af taget i en nær fremtid er udnyttelse af tagrummet til beboelse. Herved kunne der formentlig skabes økonomisk grundlag for at afrunde moderniseringen med et arkitektonisk harmonisk resultat.

Rolighed er en vigtig del af Helsingørs historie i efterkrigstiden og et godt eksempel på 50ernes arkitektur. Den indgår som en del af udvidelsen af Helsingør efter krigen hvor arkitekten bl.a. også udførte den nærliggende boligbebyggelse Blicherparken og Skolen ved Gurrevej. Som et eksempel på modernismen i Helsingør og Nordsjælland bør der tages udvidede hensyn til bevarelse af så mange af Roligheds oprindelige træk som muligt.

Nakskov

Adresse: Kløervænget 17
Boliger: 232
Ejer: Boligselskabet af 1944, afdeling 4 Kløervænget.
Arkitekt: Ejner Ørsholt
Opført: 1955
Ændringer: Der er tilført garager og renovationsskure på grunden.
Vinduer er delvist udskiftet med alu-vinduer.

Boligselskabet af 1944, afdeling 4 Kløervænget, består af 232 boliger med størrelser på mellem 38 og 85 kvm. Kløervænget 17 – 27, den gule bebyggelse i to etager, består af 26 boliger.

Kløervænget er beliggende halvanden kilometer nord for Nakskovs centrum og stammer fra en tid hvor Nakskov var en by med livlig industriel aktivitet. Først og fremmest skibsværftet var efter krigen travlt beskæftiget og havde over 2000 ansatte og værftet gav også aktivitet til det øvrige lokale erhvervsliv. Samtidig var byen et af centrene for den danske sukkerproduktion.

Netop i 50'erne og 60'erne kulminerede befolkningstallet i Nakskov og mere end 60 procent af indbyggerne var beskæftiget inden for industri og håndværk.

Afdeling 4's syv blokke ligger i en parkbebyggelse bestående af stave i et grønt græsareal uden terrænkurver. Hvor de røde blokke er orienteret med facaderne øst-vest, er de gule orienteret nordøst-sydvest. Lige omkring Kløervænget ligger parcelhusbebyggelser, men mod øst og vest ligger andre etagebyggerier inden for få hundrede meter.

Ud over et parcelhusområde nord for Kløervænget har byen standset sin udvikling i denne retning. Få hundrede meter mod centrum ligger Nakskov Gymnasium og HF, Idrætscenter og Nakskov Sygehus. Der er ingen gennemkørende trafik og busforbindelser ligger tæt på. Til gengæld er der ikke umiddelbart lokale indkøbsmuligheder.

Bebyggelsen er opført med høj kælder

Eksempler på murværk fra bebyggelsen. I den gule del har arkitekten leget med forskelligfarvet mørtel. Mørk mørtel i de vandrette fuger og lys farve i de lodrette. Den farvede fugemørtel ændrer fladebilledet i facaderne

Arkitektur

Bygningerne i afdeling 4 er alle tidstypiske, men den gule fløj eller stav er renet i sin modernisme. Derfor kunne man foranlediges til at tro, at de tre gule huse mod syd er de først opførte. Men tværtimod er de opført til sidst. Fløjen er mere helstøbt med placeringen mod naboen mod syd og med detaljeringsgrad som klart overgår resten af afdeling 4.

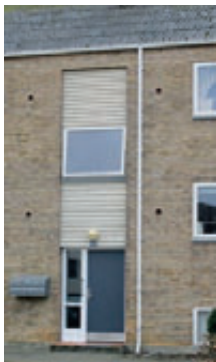
Fra den igangværende isolering af gavlene med isoleringspuds konstruktion

Hele bebyggelsen er tegnet af arkitekt Ejner Ørsholt og opført i henholdsvis gul og rødt blank murværk som tidstypisk er udformet som en flade med vinduer og altaner mv. som arkitektoniske elementer. Tagene er sekundære med svag hældning og belagt med eternit-bølgeplader.

Vinduerne er også tidstypiske, generelt store, ca. 120 X 120 cm og udført som drejevindue af hensyn til vinduespudsning.

Altanerne er på de gule bygninger tilbagerykket i facaden og er, ligesom altanerne på de røde bygninger, særligt udformet i beton støbt på stedet. Brystninger er udført med et udtryk som klinkbygget og er med til, sammen det store vinduesparti til opholdsstuen, at understrege funderingen i tidens modernisme. Den klinkbyggede form genfindes i det støbte beton over indgangsdøren og mellem vinduerne i opgangen på både de gule og røde bygninger.

Selv om facaderne og altanerne har mange fællestræk, er der forskelle: På de røde bygninger er altanerne trukket 30-40 cm frem hvor forsiden på de gule flugter med facaden.

*Opgang med markant
facadeløsning*

Altaner mod syd

Muret gavl uden udhæng

Variationer i altanerne på de gule og de røde bygninger - de gule er yngst

Den gule fløjs murværk er opført med særligt dekorerede vandrette fuger, som er blevet fyldt med sort mørtel hvilket giver murværket en særlig glans som er med til at fremhæve den særlige arkitektur. Optisk virker den som en meget dybtliggende fuge og man overser nærmest den lodrette lyse fuge.

Der er en parallelitet med Arne Jacobsens Islevvænge - nemlig kombinationen af røde sten på de højere bygninger og gule sten på de lavere bygninger. Endda er der brugt lidt af den samme effekt på de røde bygninger, nemlig røde fuger som giver noget af den samme virkning som det røde puds på Islevvænges røde gavle.

Bygningstilstand

Afdelingens bygninger og udearealer er velholdt og giver generelt et fint indtryk af det oprindelige byggeri, men er dog tilføjet renovationsbygninger i en stil der er fremmed for 50'erne. Afdelingen er populær og hverken den eller det nærliggende område har spor af den nedgang for erhvervslivet og dermed beskæftigelsen, som har ramt Lolland og som man ser markante resultater af andre steder.

Bygningsfacader mod syd

Kældernedgang med typisk rækværk

Røde blokke med altaner i gavlene

Brabrand, Søvangen

Adresse: Louisevej, Annettevej, Birgittevej og Brabrand Skovvej
Ejer: Brabrand Boligforening
Boliger: 444
Arkitekt: Knud Blach Petersen
Opført: 1952-57
Ændringer: Skiffer erstattet med tagpap på rækkehusene

Det store byggeri Søvangen ligger smukt i Brabrand cirka 6 kilometer vest for Århus centrum. På en sydvestvendt skråning ned mod Brabrand Sø ligger etagehuse øverst og i siderne, herefter rækkehuse og nederst på grunden enfamiliehuse.

Enfamiliehuse med indgang fra Brabrand Skovvej har tydeligt karakter af parcelhuskvarter

Byggeriets arkitekt Knud Blach Petersen er først og fremmest kendt som arkitekten på den nærliggende Gellerupparken, der blev opført i 1960'erne ligeledes af Brabrand Boligselskab. Han har ligeledes været en af arkitekterne ved opførelsen af Forsøgstationen Foulum og sammen med Knud Friis projekteret Skjoldhøjkollegiet. Det er disse senere byggerier, der nævnes i forbindelse med Knud Blach Petersen, mens Søvangen synes glemt.

I Søvangen er alle bygninger opført i gule sten. Dog er altaner i beton ligesom vinduesbrystningerne og mellembygninger på indgangssiden af etagebygningerne. Der er også partier i træ på række- og enfamiliehuse – denne brug af flere materialer er netop karakteristisk for 50'erne.

Bebyggelsen er disponeret i et parkanlæg med særdeles god plads mellem de enkelte bygninger og bygningstyper. Hele bebyggelsen er planlagt til at give alle beboere mulighed for at få udsigt til Brabrand Sø – en hensigt som i dag og når der er løv på træerne neden for bebyggelse – kun kan udnyttes af beboerne i etagehusene. De høje og tætte træer er i en samlet bevoksning på et offentligt areal mellem bebyggelsen og søen.

Udsigten fra en plæne i den nedre del af bebyggelsen

I forgrunden de to forskellige typer rækkehuse der er sammenbyggede, men forskudte

Udsigten fra en lejlighed i etageejendommene. Fra stuen (og altanen udenfor til venstre) ses Brabrand Sø

Af hensyn til udsigten er etagehusene dels fortandet for så vidt angår bygningerne mod øst og vest og dels udført med et knæk på midten hvor der er indsat en betonklædt mellembygning.

Navnlig etagebygningernes placering giver hele byggeriet et let udtryk med store græsarealer og central legeplads mellem bygningerne samtidig med at de drejede bygninger og altaner sikrer udsigten.

Udviklingen har vist at der er en tydelig tendens til at man med oparbejdet anciennitet flytter fra etageejendommene og ned til række- og enfamiliehusene hvor navnlig de sidste ligger som en separat bebyggelse med indgangene - og nogle gange åbne haver – ud mod Brabrand Skovvej hvilket vil sige væk fra den

På oversigtsskiltet ses rækken af enfamiliehusene øverst, i midten rækkehusene og i siderne og nederst etagehusene. Det er dog enfamiliehusene, der ligger lavest på skråningen

Lille teknikhus - kaldet hundehus - på gavlen af rækkehus. Den oprindelige tagdækning er bibeholdt

Et større antal garager ligger flere steder i Søvangen

Enfamiliehusene vender ryggen til den øvrige bebyggelse. Her understreges af hækken mod fællesarealet

Ydersiden af mellembygningen hvor de øverste huse drejer

øvrige bebyggelse. De meget forskelligartede forhaver giver i høj grad et indtryk af parcelhuskvarter som forstærkes af et bredt fællesareal og høj hæk på husenes bagside, der vender mod det øvrige byggeri. De individuelle ændringer som ses på rækkehusene i midten af bebyggelsen er, som det ofte ses, endnu mere udtalte på enfamiliehusene.

Der arbejdes i øjeblikket med at specificere et større renoverings- og moderniseringsprojekt i bebyggelsen bl.a. med henblik på energioptimering og bekæmpelse af fugt. I forbindelse med renoveringen er løsningerne endnu ikke fastlagt.

Den nuværende konstruktion - særligt omkring altankarnapperne - er kompliceret at modernisere med henblik på isolering hvis bygningernes arkitektur skal respekteres. I denne forbindelse har stadsarkitekten påpeget, at arkitekturen er værdifuld og bevaringsværdig.

Det er i denne forbindelse tankevækkende at samme boligselskab oven på den anden side af Silkeborgvej lige har fået vedtaget en plan hvor et af de omdiskuterede elementer i forsøget på at redde den samlede bebyggelse i Gellerupparken, er en nedrivning af en yngre boligblok fra den samme arkitekts hånd.

Søvangen er med sine forskellige bygningstyper et meget varieret byggeri - men alligevel med en stærkt samlende helhed

Fredericia – Afd. 9 Frantz Hansens Allé

Adresse: Frantz Hansens Allé, Indre Ringvej
Boliger: 60
Ejer: Arbejdernes Boligforening, afdeling 9 Frantz Hansens Allé.
Arkitekt: Gunnar Quist
Opført: 1955
Ændringer: Plastvinduer er monteret i 1982. Altan og betonrenovering i 1989 – 1991
Tagbelægning udskiftet 2002. Skorsten nedtages 2011.

Arbejdernes Boligforening, afdeling 9 Frantz Hansens Allé består af 60 boliger og 3 butikker.

De 4 blokke opført i 2½ etage som en parkbebyggelse bestående af stokke hvor de to største ligger i facadeflugt ud mod Frantz Hansens Allé og de to andre

Der er stadig liv og funktion i butikkerne i beboelsens udkant

ligger med gavlen i flugt med Indre Ringvej. Butiksbygningerne ligger mod syd ud til krydset mellem ringvejen og Frantz Hansens Allé. En længe med garager ligger mod nord på grunden. Mellem stokkene er der et græsareal uden terrænspring.

Bebyggelsen er beliggende ca. 1,2 km. nordvest for Fredericias bykerne. Oprindeligt var Fredericia bygget som garnisons- og fæstningsby og først i 1909 ophævede man forbuddet mod byggeri uden for fæstningsmurene.

Med Fredericias geografi kunne udbygningen kun ske mod nord og vest, mens industrier først og fremmest blev bygget ved en udvidet havn umiddelbart syd for den gamle fæstningsby. Og Fredericia havde gode forudsætninger for udvikling: Byen blev knudepunkt for jernbanetrafikken i hele Danmark og dybdeforholdene i farvandet udfor gav mulighed for både et skibsværft og en stor havn som trak virksomheder til. Hertil kom, at hæren forblev i byen med en stor garnison efter nedlæggelsen af selve fæstningen.

Arkitektur

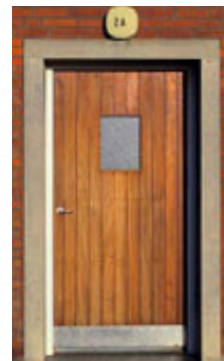
Placeringen af de fire stokke på den skæve hjørnegrund giver et maksimalt sam-

Brystning i beton støbt på stedet

Skorsten på varmecentralen umiddelbart før nedrivningen

Markant tidstypisk opgangsdør i mahogni

Bebyggelsen er indpasset i gadebilledet

menhængende grønt areal i midten af bebyggelsen. Med den valgte løsning får man til gengæld (sammen med en lidt ældre bebyggelse på den anden side af Frantz Hansens Allé) etableret en gade. På samme måde er de to mindre bygnings orientering bestemt af Indre Ringvejs forløb hvor de ligger med gavlen tæt på og parallelt med vejen.

Karakteristisk for tidens byggerier er der tænkt på forretninger. Også her hvor der blot er 60 lejemål, men dog også andre omkringliggende byggerier. Bygningerne med forretningslejemål er placeret ved vejkrydset og vinkelret på Frantz Hansens Allé. I dag findes der bageri, cafe og kiosk i bygningerne.

Afdeling 9 er tidstypisk 50er byggeri opført i blankt rødt murværk med røde tagsten. Facader er typiske modernistisk udført uden markant murværksforbandt som mønster eller opdeling i murværket. Murværket i facaderne har fladevirkning, hvor det bliver vinduerne og altaner der bliver de bærende arkitektoniske elementer. Bygningerne er udført med udhæng og afvalmede tage.

Altanererne er brugt som et fremtrædende element i facadeudformningen med

delvist tilbagetrukket og delvist fremtrukket i facadeflugten således at altanererne bliver lodrette opdelinger afsluttet med et markant kvisttag.

Vinduerne er også tidstypiske markante store huller i den neutrale facadeflade, huller ca. 160 X160 cm og udført som vippevindue (af hensyn til vinduespudsning). Vinduerne er i dag i plast og isat i 1982.

Dørene i opgangene er fremhævet og markeret med pudsfrise og udført i lake-ret højblankt mahogni.

Bygningstilstand

Bebyggelsen er generelt velbevaret uden markante bygningsændringer. Det skal særligt fremhæves, at opgangsdørene er de oprindelige mahognidøre, som særligt er blevet vedligeholdet med lak således at de står som nye.

Der har dog vist sig problemer med fugtoptagelse i de massive murede og frem-skudte sider på altanererne. Afdelingen arbejder på at løse problemet. Det samme gør man med den høje skorsten fra den nu nedlagte varmecentral hvor det har vist sig, at den højeste del er ved at skride ud fordi mørtelen ikke holder mere.

Nyt plastvindue i oprindeligt murhul

Detalje ved gammel støbt sålbænk

De karakteristiske fremskudte altaner hvor de murede sider giver fugtproblemer

Typisk 50er tagkonstruktion med hvide spær og udhæng samt zinktagrender

Man står derfor umiddelbart overfor at nedtage hele skorstenen hvilket desværre vil fjerne et af bygningens og tidens karakteristika.

Der er anlagt en mindre beplantning mellem de to bygninger ved ringvejen, men ellers er udearealerne udelukkende anvendt til græsplæne hvilket kan være populært hos beboerne. Men hovedindtrykket er meget bart og arealet kunne tilføjes oplevelser ved tilføjelse af parkelementer og elementer, der kunne samle beboerne.

Bebyggelsen har med sit klare arkitektoniske formsprog formået at gå gennem tiden fra 1955 til i dag uden at miste sine kvaliteter.

Der er ikke foretaget ændringer som på afgørende vis forringer bebyggelsens værdi som et eksempel på 50ernes etagebyggeri, der indgår i en mindre skala i byens periferi - beliggende ved byens ring 2 som så mange samtidige byggerier i andre byer. Frantz Hansens Allé er med sine særegne træk i bebyggelsesplan og detaljer en vigtig del af Fredericias nyere bygningshistorie og ved fremtidige ændringer bør den arkitektoniske helhed være udgangspunktet.

Anlagt beplantning mellem de to mindre bygninger

Herlev - Banevænget/Ved Banen

Adresse: Gåseholmvej 1-23, 2-26, Baneløkken 2-46,
Herlev Hovedgade 107-117, Stumpedal 9-19,
Sønderlundvej 2-8, Toggangen 2-6, 40-46

Boliger: 411

Ejer: Herlev Boligselskab

Arkitekt: Holger Hjortenbergt

Opført: 1950

Ændringer: Aflukkede altaner opsat i 1990'erne. Vinduer udskiftet. Belysning over indgangsdørene fornyet

Herlev Boligselskab. KAB afd. 3903-0 Banevænget/Ved Banen består af 411 boliger med fordelingen 24 1 vær., 64 2 vær., 234 3 vær., 87 4 vær. og 2 5 vær.

Afdelingen består af 19 bygninger med i alt 26 længer opført i 3 etager, hvor stueplan ligger ca. en halv etage over terræn. Bebyggelsen består af to forskellige bygningstyper: Vest for Ring 3 ligger en parkbebyggelse bestående af 9 stokke på et græstæppe uden terrænforskydninger eller terrænspring. Øst for Ring 3 ligger 5 vinkelbygninger med hver 2 længer og en trefløjet karrebygning hvor vinklerne mellem fløjene bestemmes af Ring 3, Herlev Hovedgade og Toggangen.

Bebyggelsen er beliggende i Herlev Kommune, der ligesom de omkringliggende Gladsaxe og Ballerup kommuner var blandt de førende udviklingskommuner i Danmark i 50'erne. Det var i høj grad til disse kommuner industrien flyttede ud fra København og infrastrukturen er karakteristisk planlagt med store veje og S-togslinje. Væksten blev understøttet af udbygningen af togforbindelsen fra en sidelinje til en del af S-togsnettet i 1949 hvor Herlev fik 20-minuttersdrift.

Banevænget / Ved Banen ligger i et trafikknudepunkt med S-togsstation, Ringvej 3, Motorringvej 3 og en af Danmarks mest befærdede veje, Frederikssundsvej

(her Herlev Hovedgade), inden for få hundrede meters afstand. Mod vest og syd ligger store industrikvarterer der i dag - med et større indslag af handelsvirksomheder - stadig er i fuld aktivitet.

Indkøbscentre og andre funktioner ligger inden for 100 meter på både syd- og nordsiden af Herlev Hovedgade og ved S-togsstationen mod sydøst. 400 meter nord for bebyggelsen ligger områdets største arbejdsplads, Herlev Hospital, med 4500 ansatte.

Arkitektur

Banevænget er opført i blankt rødt murværk med røde tagsten. Facader er typiske modernistisk udført uden markant murværksforbandt, som giver mønster og opdeling i murværket. Bygningerne har 50'ernes store udhæng og afvalmede tage. Vinduerne er også tidstypiske markante store huller i den neutrale facade-flade, huller ca. 160 X160 cm og udført som vippevindue (for vinduespudding). Opgangenes døre er fremhævet og markeret med plantestativ eller espalier.

På de 6 bygninger længst mod vest er der en karakteristisk 5-kantet karnap-udbygning i gavlen med franske altaner og store hvide skodder. Skodderne er et element

Der er stadig aktivitet i bebyggelsens forretningslokaler. Til venstre i den sydlige del ved banen og til højre i karreen ved Herlev Hovedgade

De vestlige bygninger set fra broen der fører Ring 3 over S-togsbanen

Bagerst ses et eksempel på den vinduesløse gavl tilbygning

der findes på mange bygninger (særlig række- og enfamiliehuse) i perioden, men de er flere steder fjernet bl.a. fordi de ikke altid kunne lukkes, men blot var til pynt

(og altså i virkeligheden et alvorligt brud på funktionalismens og modernismens krav om at kun elementer med en praktisk funktion kan accepteres).

De tre øvrige bygninger vest for Ring 3 er, selv om de indgår i helheden, anderledes: Karnap-udbygningen er her uden altan eller vinduer og ligger ude i gavlens side så den flugter med facaden lige som tagets ene side flugter med bygnings. Karnappen er her firkantet med afvalmet tag. Til gengæld er der vinduer i selve bygningens gavl. Desuden er bygningerne i forskellige dimensioner

Vinkelbygningerne øst for Ring 3 ligger med facaderne mod syd og vest ud til en græsplæne, hvor der også er legeplads, renovationsskure og et enkelt sted også materielgård. I modsætning til bygningerne på den anden side, har stuelejlighederne hver et lille stykke terrasse/have adskilt fra græsplænen og hinanden med hæk.

I den trefløjede karrebygning findes butikker i hele fløjen på Herlev Hovedgade og læge og tandlægepraksis foruden ejendomskontor i Ring 3 fløjen. På det store areal mellem bygningerne er græsplæne bl. a. med høje træer, legeplads og to garageanlæg.

Det har formentlig været hensigten at slyngplanter skulle vokse op

Der er flere garageanlæg i afdelingen

Lejlighederne i stueetagen har en lille privat have

Herlev Sygehus ses mod nord

I dag fremtræder de aflukkede altaner eller udestuer meget dominerende i byggeriet. De er opsat i begyndelsen af 90'erne og tager ikke hensyn til de oprindelige bygninger. Ser man bort fra altanerne fremstår byggeriet autentisk.

Bygningstilstand

Bebyggelsen er generelt velbevaret og udearealerne er passet og indeholder både store græsplæner, høje træer, legepladser og skyggede kroge så alt ikke nødvendigvis kan overskues på en gang.

Til trods for en af de mest trafikbelastede beliggenheder i Danmark er afdelingen populær og for nogle af lejlighederne er ventetiden mere end 20 år. Flere faktorer kan være årsagen: Trafikbelastningen kan vendes om og blive til en central beliggenhed i forhold til både individuel og kollektiv trafik mod nord og syd, vest og øst mod København. Der er store grønne arealer mellem bygningerne og dermed rekreative muligheder. Endelig er tendensen til at blive boende i bebyggelsen og området formentlig stor fordi der netop er mulighed for at nå et stort område når det gælder beskæftigelse.

Selv om de aflukkede altaner har påvirket arkitekturen, er den stadig et godt ek-

sempel på byggeriet i en vækstkommune i 50'erne og på den planlægning som koncentrerede boliger ved trafikårer og i nærheden af større industriområder.

Den store græsplæne i midten af den trefløjede bebyggelse

Renovering og modernisering

Renovering af Ringgården afd. 1 i Århus. Facaderne udadtil bevarer, mens en ny bygning med terrasser mv. tilføjes på gårdsiden. Udgiften anslås til 200 mio. kr. for 140 lejligheder. De dramatiske ændringer skyldes bl.a. at der ikke var bad i lejlighederne. På billedet til højre ses det kommende byggeri som vist på grafik ved byggepladsen

Det er nødvendigt for de eksisterende almene boliger at udvikle sig, så de stadig er attraktive for de boligsøgende. Hvis det ikke sker i nødvendigt omfang kan de ikke udlejes og bebyggelsen risikerer at komme ind i en ond cirkel.

Blandt de nødvendige ændringer er f.eks. isolering af mure og fornyelse af vinduer eller renovering af altaner, mens f.eks. tilbygninger og glasaflukninger af eksisterende altaner eller tilføjelse af altaner mere skal ses som forsøg på at gøre bebyggelsen mere attraktiv. Men hvor en bebyggelse har alvorlige problemer med udlejningen, kan også sådanne initiativer anses for nødvendige.

Ingen af 50ernes byggerier står urørte i dag. I de forløbne år er der mange steder sket ændringer af bygningernes udseende og mange initiativer er under vejs. Mange steder er der fjernet skorstene, tagbelægninger og vinduer er udskiftet, lofter og mure er isoleret osv. Hvor der har været mindre butikker i tilknytning til bebyggelserne er de mange steder omdannet til andre funktioner. Beplantning og udearealer kan være ændret og måske ikke vedligeholdt.

Når man skal vurdere ændringsideer er der således mange faktorer i vægtskålene og blandt dem er hensynet til bebyggelsernes arkitektur.

For at finde den rette balance mellem bevarelse og fornyelse kan man f.eks. tage udgangspunkt i de oprindelige ideer med bebyggelsen. De funktionalistiske og modernistiske bygninger fra 50'erne var tænkt og bygget med enkelhed som princip. De gennemarbejdede bebyggelser har denne enkelhed i alle aspekter – fra bebyggelses- og landskabsplaner over proportionerne i de enkelte bygninger og til bygningselementernes detaljer.

Det er derfor vigtigt ved planlægningen af ændringsprojekter at tage stilling til om planerne er i overensstemmelse med den eksisterende arkitektur og bebyggelsens ånd.

Et af målene ved renoveringer eller moderniseringer må være, at en høj arkitektonisk værdi, som præger mange af bebyggelserne, ikke forringes. I det følgende gennemgår vi nogle af de ofte setede moderniseringer og de problemer og konsekvenser, der opstår for arkitekturen.

Ombygning og tilbygning

Arkitekterne udførte som regel bebyggelserne i 50'erne ud fra en bevidst filosofi om at skabe boliger med lys luft og sol til alle med gennemlyste lejligheder med

Vordingborg

Haderslev

Haderslev

Kølvrå

altan mod syd eller mod vest med en relativ lav bebyggelsestæthed (50 – 60 %).

Hvis man eksempelvis som i Ringgården mangler badeværelser i lejlighederne, er der ikke tvivl om at ændringer er påkrævet. Samtidig med at man går voldsomt radikalt til værks, bibeholdes de røde teglstensfacader mod de omkringliggende og hovedsagelig tilsvarende facader.

Den originale bygning vil dog nærmest forsvinde og vi ser generelt at om- og tilbygningerne er dominerende og bastante. Det bastante synes bl.a. at fremkomme ved at tilbygninger anvender helt andre former end modernismens høje tagrejsning ligesom materialevalget kan være anderledes. Valget falder tilsyneladende nemt på meget firkantede eller andre former, der kommer til at dominere den oprindelige bygning.

Ofte er tagenes højde og rejsning et problem ved tilføjelse af ekstra rum og kvadratmeter til de enkelte lejligheder. Uanset om man tilføjer tårne eller f.eks. flytter facaden frem, vil der opstå problemer ved overgangen mellem det oprindelige tag og tilbygningen. Blandt problemerne med tårne er også den afspærring af en del af udsigten som sker for flere af vinduerne således som det ses i eksemplet fra Vordingborg.

I eksemplet fra Haderslev, hvor facaden i den ene side er rykket frem, ses bl.a. problemet med sammenføjeingen af taglinjerne som ikke kan løses hvis den øverste etage skal bestå. Slutresultatet er blevet, at den oprindelige bygning stort set forsvinder bortset fra gavlen som nærmest virker meningsløs nu.

I situationer, hvor der er tanker om større udvidelser, vil det være værd at overveje om man i stedet for de voldsomme udbygninger, kunne imødekomme behovet gennem sammenlægning af lejligheder.

I Charlottetøj i Ålborg er der foretaget renovering og tilbygning som i høj grad forbliver inden for den oprindelige arkitektur. Konsekvensen er dog, at der kun kan tilføjes relativt få kvadratmeter (den mindste af de hvide træudbygninger) under en forlængelse af det eksisterende tag

Tag

Bygningerne fra 50'erne er udført med taghældning mellem 15 og 45 o og valmede tage er et af tidens modernistiske elementer sammen med det store tagudhæng med synlige træspær, træinddækninger og træunderlister afsluttet i sternen med tagrende og nedløb i zink.

Kølvrå

Charlottenhøj, Ålborg

Udnyttelsen af tagetagen med isolering kan give store ændringer af taget. Foruden opsætningen af de dominerende firkantede karnapper er spærerne blevet meget højere, der er skudt ekstra spær ind som ikke følger takten og endelig er de nu smallere og højere spær-ender malet lyse. Der er ikke tale om før- og nu-billeder. Bygningerne ligger side om side

Bygningernes tag bliver ofte ændret ved moderniseringer. Selve tagdækningen er flere steder udskiftet med andre materialer og ofte er resultatet en forringelse af arkitekturen. Det traditionelle materiale på 50ernes tag er tegl, men også tagpap, eternitplader eller skifferplader forekommer.

Hvis man står over for at udskifte taget, bør man se bygninger hvor tilsvarende materialer er anvendt - også når der f.eks. er tale om nye tegl. Alene forskellen i det enkelte tegls form kan medføre stor forskel på det samlede tag. Det samme gælder selvsagt hvis man skifter materiale og eksempelvis lægger tagsten af beton eller plader eller som det også ses: lægger en ny tagbelægning oven på den gamle.

Taget er en del af bygningen, men har også sin egen helhed hvor balancen ændres hvis man f.eks. udnytter og isolerer tagetager, opsætter kviste eller fjerner skorstene. Der er i dag tendens til at opsætte kviste som ikke følger 50ernes principper for proportionering, detaljering og materialer og derved bliver det en forringelse af bygningens arkitektur.

Som det kan ses på bygningen ovenfor med de nye, lyse spær-ender kunne man

have undladt at føre de ekstra tilføjede spær hele vejen ud. Ligeledes kunne man lade den synlige del have samme dimensioner som de oprindelige spær og endelig kunne man have malet dem i den oprindelige brune farve.

Det kan synes naturligt og ligefrem fornuftigt at fjerne skorstene når der ikke længere er brug for dem. Men inden man gør det, bør man overveje hvilken indflydelse det får på bygningens helhed. Tydeligst vil man se det hvor der er mange eller markante skorstene på bygningerne.

Før og efter: Hævet tag giver afstand til tagrende som stadig skal løbe under karnappens vinduer

De nye spær titter frem på den forhøjede udbygning til højre

Voldsomt indgreb i arkitekturen. På billedet til højre er de markante skorstene fjernet ved manipulation af billedet. Mange steder er det sket i virkeligheden

Zink og plastik forenet

Et element der vedrører både facade og tag er tagrender og nedløb. Disse er ofte skiftet fra de oprindelige zink og til plast, aluminium eller stål. I den forbindelse er rendejern erstattet af konsoljern. Hvis man har lagt et nyt tag oven på det gamle kommer tagrenderne til at sidde uharmonisk langt nede. Ved reparationer ses det f. eks. også at materialerne blandes fordi dele udskiftes.

Hvis man i forbindelse med facade- og tagarbejder skal udskifte tagrender- og nedløbsrør bør man, hvis der er opsat plastikrør og -render, skifte dem ud til zink, der var periodens materiale. Den prismæssige forskel er relativ lille, men den positive virkning på facade og tag er stor.

Ved udskiftning af tegltag erstattes de håndlavede vindskeder, der er tilpasset tegltaget, som regel af præfabrikerede eternit- eller aluminiumsløsninger hvilket dels dækker konstruktionen og dels forringer arkitektens autenticitet.

Det traditionelle samspil mellem mursten, tagtegl, zinkrender og zinkinddækninger forsvinder i kraft af nye materialer som er nemmere at lægge. Til gengæld er de heller ikke altid lige så holdbare som de originale materialer og konstruktioner og det ses, at de har svært ved at arbejde sammen med de eksisterende

materialer - i værste fald er konsekvensen svigt i konstruktioner og dermed følgeskader på bygningerne.

Facade

Facader i 50ernes byggeri var ofte bærende teglstensvægge udført uden dekoration og med et neutralt forbandt som ikke i sig selv gav opdelinger med fremhævelser af dele i facaderne som var velkendt tidligere.

I 50er facaden er det bygningens funktion som blev fremhævet af de ofte store vinduer som gav meget lys til den enkelte bolig. Vinduerne blev det arkitektoniske virkemiddel som kunne fremhæves med en tilbagerykning af vinduespartier og samtidig kunne vinduesfalsen udføres med hvid puds.

Den dårlige isoleringsstatus i 50ernes bygninger gør det i dag uomgængeligt at iværksætte flere initiativer på energioptimeringsområdet.

Med de relativt små lejemål i 50ernes boliger er det nødvendigt, at isolere bygningernes mure på ydersiden hvis en høj effekt skal opnås. Opsætning af en ny klimaskærm i form af en let facade (f.eks. eternit, skærmtegl eller aluminiumsplader) dækker imidlertid den oprindelige facade og selv ved relativt små dimen-

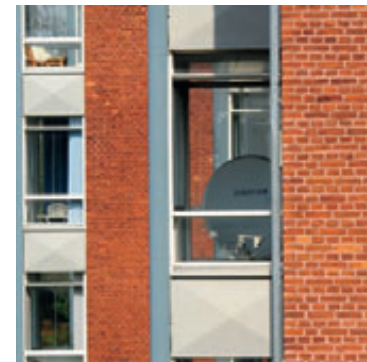
En ekstra muret gavl er tilføjet

Ved opsætning af isolerende ekstra gavl reduceres udhænget hvis taget ikke forlænges

Her kan det enkelte lejemål vælge om der skal hægtes en altan på

Hvis behovet findes, er der en løsning

sioner på ydersiden er det nødvendigt at flytte vinduerne frem i den nye facade.

På en pudset bygning kan der uden på isoleringen opsættes en ekstra facade som overordnet set kan have samme udseende som den oprindelige facade. Der vil dog under alle omstændigheder skulle arbejdes med taget og vinduer og døre for at bibeholde det tidligere udtryk.

Gavle

En del af problemet med energiforbruget kan løses ved isolering af bygningernes gavle. Dette gøres ofte med opsætning af en ekstra gavl - evt. muret op i samme sten som den eksisterende. Tit er gavlene uden vinduer og i de tilfælde er det kun forlængelse af taget som skal udføres for at bevare arkitekturens hovedtræk. Er der vinduer, bør de flyttes ud, så de sidder som før i forhold til facaden.

Altaner

Bortset fra egentlige tilbygninger er opsætning eller aflukning af altaner en af de mest indgribende ændringer af bygningens facade. Disse ændringer blev populære i 90'erne og ses mange steder i den almenlystige sektor.

Navnlig hvor man har opsat tårne med altaner dominerer de ofte bygningerne og skjuler store dele af de oprindelige facader.

Etablering af altaner er ubetinget et gode for beboerne, mens aflukkede altaner er mere omdiskuterede i længden. Med fremkomsten af et udvalg af standardløsninger i forbindelse med opsætningen af altaner, bør man være opmærksom på at vælge en, der er i overensstemmelse med bygningen.

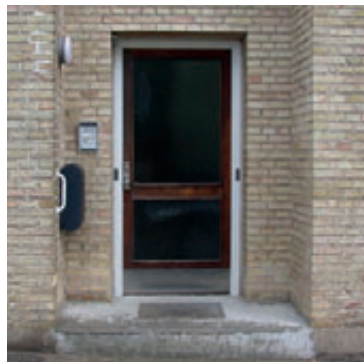
Vinduer og døre

Mange steder er facadeudtrykket ændret ved at man har isat nye vinduer, typisk i 1980'erne og 1990'erne. Her er kommet plastvinduer i i stedet for slanke trærammer eller alurammer, hvilket har ændret facadeudtrykket markant. Ud over eventuelle ændringer af midterstolper eller sprosser er plastvinduernes kraftigere ramme en betydelig ændring af facaden.

De ydre opgangsdøre var et element som modernismens arkitekter og håndværkere arbejdede med netop fordi det er her man møder bygningen rent fysisk. Ofte er der udført fine indgangspartier der som regel overstråler senere fornyelser. Der blev arbejdet med mahognidøre med større glaspartier og hvis

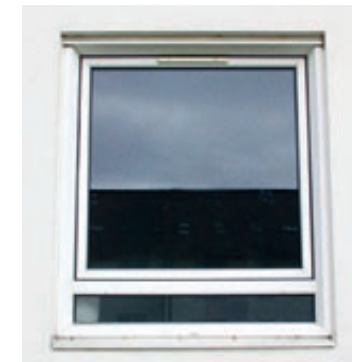
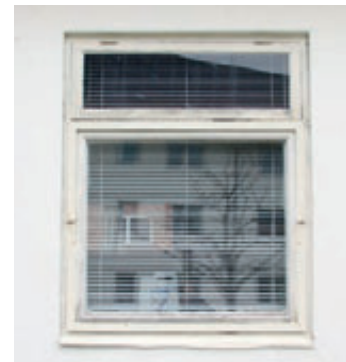
Aflukkede altaner kan overtage en bygning

Dør i oprindelig mahogni

Dør og farve tilhører en senere periode

Det nye vindue til højre ligger dybere i facaden og kun den store øverste del kan åbnes. Det oprindelige til venstre har 50ernes karakteristiske vippevindue og en trækrude foroven. Materialet til venstre er plast, mens det til højre er træ. Fornyelsen kunne i højere grad have taget hensyn til arkitekturen

man i dag står med et senere indgangsparti, der skal renoveres eller udskiftes, bør man finde de oprindelige tegninger eller billeder frem med henblik på at tilbageføre udseendet.

Udearealer

Stillet over for krav om parkeringspladser, kræver det standhaftighed at holde græsarealerne mellem og omkring bygningerne fri for at blive asfalteret til parkering.

Inddragelse af parkareal til parkering eller håndtering af affald, fjernelse af beplantning uden plan for nyplantning eller sløjfning af gamle tørrestativer, som engang var almindelige i 50er byggerier, er de ofte forekommende ændringer. Det kan selvfølgelig betegnes som moderniseringer, men kan være voldsomme indgreb i den oprindelige bebyggelse og de udføres tit uden at tage hensyn til helheden.

Netop små tilføjelser og ændringer samt den økonomiske nedprioritering af pasningen af udearealerne må ikke betragtes som isolerede faktorer, men skal ses på lige fod med egentlige bygningsændringer.

I et byggeri med tagbelægning af eternitplader introduceres tegl på de nye skraldebygninger, der heller ikke på andre måder er i overensstemmelse med eller i gennemtænkt kontrast til bygningerne

Værktøjer og vejledning

Det er vores erfaring, at 50er-byggeriernes tilblivelseshistorie nu ligger så langt tilbage, at mange af de oprindelige overvejelser og ideer er glemt eller ligger begravet i forskellige arkiver.

I forbindelse med ændringer af en bebyggelse fra 50erne har man en mulighed for at sikre et bedre resultat ved at benytte sig af de tilgængelige værktøjer til vurdering af bebyggelsen. Samtidig kan man gøre brug af personer og institutioner med viden om arkitektur, historie, kommunal planlægning og bygningsmyndigheder.

Alle forhold skal vurderes, vendes og drejes, inden der tages beslutning om ændringer som kunne forringe bebyggelsens kvaliteter, arkitektur, sociale og tekniske forhold.

I de fleste kommuner i Danmark er der udviklings- og planafdelinger som holder styr på kommunernes udvikling, demografi mv.

I forbindelse med sagsbehandlinger af byggesager trækker sagsbehandleren hos bygningsmyndighederne på personer som har særlig viden om kommu-

nens planlægning, trafik og herunder også historiske forhold og kommuneatlas m.v. - alle emner og forhold der udredes inden ønsket om ændringer udmøntes i en aktuel sagsbehandling. Altså inden en aktuel sag kommer så langt at den er besluttet og midlerne er skaffet.

Til inspiration kan det også anbefales at se på de forskellige projekter på Almenets hjemmeside - her bliver flere aspekter behandlet i dybden.

Undersøgelse af en bebyggelses bevarings- og fredningsforhold

Kommunerne administrerer og opdaterer løbende ejendommens historiske værdier og værdisætter dem ud fra SAVE metoden.

SAVE metoden:

SAVE (Survey of Architectural Values in the Environment) er en metode til at kortlægge og registrere bevaringsværdier i byer og bygninger. Med SAVE er det muligt at danne sig et overblik over et stort antal bygninger på relativ kort tid og dermed få et godt grundlag til at formulere en bevaringspolitik og udarbejde en bevaringsplan.

SAVE-metoden bygger på fem forskellige parametre:

En bygnings arkitektoniske værdi

Dens kulturhistoriske værdi

Dens miljømæssige værdi

Dens originalitet og tilstand.

De forskellige vurderinger sammenfattes til én bevaringsværdi.

Kommuneatlas

Kommuneatlas med byer og bygninger år 2000 er udgivet af Skov- og Naturstyrelsen og bruges som værktøj til en førstehåndsvurdering.

De fleste af de bevaringsværdige bygninger som er udpeget i et Kommuneatlas er baseret på en SAVE-registrering.

Kommuneatlasset år 2000 omfatter bygninger opført før 1940 men bliver med tiden udvidet med bygninger fra 50erne.

Undersøgelse af en bebyggelses oprindelige udformning

En almen boligbebyggelse fra 50erne er som regel opført på baggrund af tidens sociale og modernistiske ideer og derfor anbefales det at følgende forhold registreres og indgår i overvejelserne inden ændringer foretages.

1 undersøgelse og registrering af udearealer

Legepladser

Opholds-pladser

Parkeringspladser

Stier og vejarealer herunder belægninger

Beplantninger

2 undersøgelse og registrering af bygninger

Adgangsforhold

Lejlighedsforhold (boligstørrelser og indretninger)

Butikker, institutioner og andre bygninger

Varmecentralbygninger og lignende

Funktionærbygninger

3 undersøgelse og registrering af bygningskonstruktioner

Tage

Facader herunder fundamenter og kælderydervægge

Vinduer og udvendige døre

Bygningsdetaljer som sålbænke, skorstene mv.

Tagrender og tagnedløb mv.

I forbindelse med bygningsundersøgelse og -registrering noteres eventuelle skader og fejl som umiddelbart kan konstateres.

Du kan se mere om SAVE-metoden

Kulturarvsstyrelsen, www.kulturarv.dk

Kommuneatlas, Skov- og Naturstyrelsen, Miljø- og Energiministeriet i samarbejde med den aktuelle kommune.

Foreningen Bevaringsværdige bygninger, www.bev.dk.

Bevaringsværdige bygninger, Socialministeriet 2006, [www.s.m.dk/data/ lists](http://www.s.m.dk/data/lists).

Bygningskultur Danmark, www.bygningskultur.dk.

Fotos

Forsiden: Islevvænge

Side 5: Fortunbyen, Kgs. Lyngby

Side 8: Fra venstre:

Dobbeltvilla, Emanuel Olsens Vej, Frederiksberg.

Etagebyggeri, Vodroffsvej 2, Frederiksberg.

Rækkehuse, Søndergård Park.

Etagebyggeri, Fortunbyen, Kgs. Lyngby.

Side 14: Til venstre: Solbjergvej, Odense, til højre: Søndergård Park, Gladsaxe.

Side 25: Situationsplan efter Elisabeth Hermann "50'er boligen. En eksempel-samling". Gengivet med tilladelse fra forlaget. Byggeriets Studiearkiv. København 2000.

Side 35: Fra venstre: Vordingborg, Langenæs i Århus, Fredericia

Side 36: Luftfoto af "Rolighed" er gengivet efter Kenno Pedersen og Lars Bjørn Madsen "Bygge og bo – gennem 50 år", Helsingør 1988.

